БҮҮ ЧУРТТАРНЫҢ ПРОЛЕТАРИЙЛЕРИ, БАТТЫЖЫҢАР!

ШЫН

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Тыва область болгаш Кызыл хоорай комитеттериниң, ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң органы

1925 чылда үндезилеттинген

1954 АПРЕЛЬ 20 ВТОРНИК № 80 (3017)

ӨРТӨӨ 20 КОП.

БӨГҮНГҮ СОЛУНДА:

«Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң Сталинчы шаңналын Швецияның хөй-ниити ажылдакчызы Андреа Андреенге тывысканы (1 арын).

Областың ховуларында (1 арын).

Облкүүскомда болгаш СЭКП обкомунда. Часкы тарылганы эрттиреринге колхозтарның, МТС-тернiң болгаш совхозтарның беленииниң дугайында (1 арын).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ.

С. Бадаа.—Райкомнуң пленумунга илерээн четпестер (2 арын).

А. Алдын-Херел.—«Тиилелге» колхозта часкы хову ажылының планы тургустунган (2 арын)

К. Сарыг.—Кызыл-Мажалык МТС часкы тарылгага багай белеткенген (2—3 арыннар).

А. Глотов.—Тарылга шөлдеринге бүгү шыкты доктаадыр (3 арын).

Е. Никифорова.—Биологияны канчаар катаптаарыл (3 арын).

К. Костин.—Сааичы (3 арын).

Улус демократиязының чуртта-рында (3 арын).

Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыр болгаш доруктурар

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң төөгүлүг доктаалында ниитиниң малының баш санын өстүрери-биле кады ооң продуктулуун дыка бедидер дугайында көдээ ажыл-агыйның мурнунга улуг сорулга салдынган.

Колхозтарның болгаш совхозтарның мал ажылдакчылары мал ажылын хөгжүдер талазы-биле салдынган сорулгаларны чонга аъш-чемниң, чиик болгаш аъш-чем үлетпүрүнге чиг-эттиң элбекшилин тургузар партияның төөгүлүг шиитпирлерин боттандырып чорударының дайынчы программазы кылдыр хүлээп алгаш, күш-ажылчы улуг көдүрлүүшкүнбиле күүседип турарлар.

Малдың баш санын өстүрериниң күрүне планын күүседири ооң чаш төлүн кайы хире камгалап, доруктуруп ап турарындан кол хамааржыр. Ам үеде мал ажылында бир эң харыысалгалыг үе—малдың ооолдаашкыны массалыы-биле уламчылап турар, харын чамдык ажыл-агыйларда малдың ооолдаашкыны чаа түлүктеп турар.

Областың колхозтарында чаш малды менди камгалап алыр талазы-биле эки түңнелдерни чедип ап турар мурнакчылар эвээш эвес. Чөөн-Хемчик районнуң Сталин аттыг колхозу төрүтүнген чаш малдарны бүрүн камгалап ап турар. Ылаңгыя ол колхозтуң инек фермазы (эргелекчизи эш Кунгуру) баштай төрүтүнген 33 бызааларны менди өстүрүп турар. Кызыл районнуң «Баян-Хем» колхозунуң дуржулгалыг хойжузу эш Лапчар 201 хойдан 205 хураганны бүрүн камгалап алган болгаш ам ооолдаар чүс хире хойнуң төлүн база бүрүн камгалап алыр дээш күженнишкинниг ажылдап турар. Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап ап турар ындыг мурнакчыларның чижектерин областың колхозтарындан хөйнү көргүзүп болур.

Ындыг болза-даа, малдың чаш төлүн бүгү ажыл-агыйларда бир дөмей бүрүн камгалап албайн турарын фактылар көргүзүп турар. Мал чемин четпес белеткээнинден, таарымчалыг кажаалар-биле болгаш эки ажаалга хайгаарал-биле хандырбайн турарындан Каа-Хем районнуң «Октябрь 14 чылы», «Ленинчи орук» болгаш өске-даа колхозтары малдың чаш төлүн четче камгалап албайн, эвээш эвес когаралга таваржып турар. Чөөн-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем болгаш өске-даа районнарның чамдык колхозтарында чаш мал бүрүн камгалатынмайн турар.

Чаш малды камгалап алыр талазы-биле чамдык колхозтарда чидириглиг болуп турарының чылдагааны болза, малды чылыг, делгем, чырык кажаалар-биле четпес хандырып, арыг-шеверни сагывайн турарында болгаш таарышкан эки шынарлыг янзы-бүрү, хоолулуг чемнер-биле норма ёзугаар чемгербейн турарында болуп турар. Бо чорук колхозтарда малчыннарның харыысалгазын бедидер, оларга практиктиг дуза көргүзер, амыдырал-чуртталганы экижидер талазы-биле колхозтар баштаар черлери, зооветеринария ажылдакчылары партия биле чазактың салып турар бедик негелделерин чедир күүсетпейн турарын, чамдык районнарның партия, совет организацияларының мал ажылы дээш удуртулга, контрольду ам-даа холга албайн, малчыннар-биле ажыл чорутпайн, хурал-суглаа эрттирер, эренгей айтыышкыннар үндүреринге кызыгаарлатынып турарын айтып турар.

Чижээ, Кызыл районнуң «Баян-Хем» колхозунуң демги дуржулгалыг хойжузу, ниитиниң чүс-чүс баш хоюн кадагалап турар эш Лапчарның Төге дагда кыштаа машина оруундан чүгле 2,5 километр черде. Бінчаарга СЭКП-ниң Кызыл райкомунуң секретарларындан болгаш райкүүскомнуң даргаларындан бо кыжын олче кым-даа барбаан. «Чаңгыс бо-даа кыжын эвес, харын черле районнуң удуртур даргалары мээң кыштаамга барып көрбээн. Төге дагже машина үнүп албас болурга ындыг чүве боор оң. Чазын Баян-Колга барганымда хову ажылынга чораан аайы-биле машиналыг кире дүшкүлээр боор чүве» деп эш Лапчар чугаалап турар.

Бо дээрге, боттуг чижек-тир. Шак мындыг чижектер өске-даа районнарда бар. Мал ажылын удуртур талазы-биле, ылаңгыя ниитиниң хөй санныг малын кадагалап, ооң өзүлде хөгжүлдезиниң салым-чаяанын шиитпирлеп турар кижилер—малчыннар дугайында боттарының ажылын ам-даа эде тургузары районнарның партия, совет организацияларындан негетинип турар-дыр.

Малдың чаш төлүн бүрүн камгалап алыры, ону өстүрүп доруктуры колхозчу малчыннарның, зооветеринария ажылдакчыларының эң чугула сорулгазы. Чүгле зооветеринарлыг чурумнарны шын сагаан эки ажаалганың, эки чемгерилгениң түңнелинде чаш малды бүрүн камгалап ап, эки уксаа шынарлыг кылдыр доруктуруп болур деп чүвени эртем болгаш мурнакчыларның байлактыг дуржулгазы көргүзүп турар.

Бо чылын ажыттынар Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый делгелгезинге бир көскү черни социалистиг мал ажылы эзлээр ужурлуг. Делгелгеге киржир хүндүлүг эргени чедип алыр дээш бо үеде колхозчу көдээде социалистиг чарыш калбарып, бедиткен хүлээлгелер алдынып турар. Бин-Хем районнуң «Кызыл тараачын» көдээ ажыл-агый артелиниң, «Элегес» совхозтуң малчыннары, Таңды районнуң колхозчулары мал ажылын өстүрер, ооң чаш төлүн камгалап алыр талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни ап турар.

Делгелгеге киржир эрге дээш социалистиг чарыштың инициаторларының хүлээлгелерин болгаш кыйгырыгларын колхозтарның, совхозтарның бүгү мал ажылдакчыларынга таныштырып, оларның политиктиг идепкейин, күш-ажылчы көдүрлүүшкүнүн хайындырып үндүрери, чаш малды бүрүн доруктуруп алыры дээш чарышты калбартыры, ону боттуг удуртулга-биле хандырары партия организацияларының соңгаарлатпас хүлээлгези болур.

Ам малдың массалыг ооолдаашкынының болгаш ооң-биле кады часкы агаар-бойдустуң таарымчалыг эвес үезинде мал ажылынче, ылаңгыя чаш малдарже кичээнгейни бичиидаа кошкадып болбас. Чаш малдарны эки шынарлыг оран-суур, эки ээ ёзунуң ажаалгазы-биле болгаш чемгерилгези-биле хандырар херек. Оон ыңай, төрүүр малдарны үргүлчүнүң хайгааралынга тургузар, төрүтүнген чаш малдарны хүлээп алыр дүн-хүннүң дежурныйларының харыысалгазын бедидер ужурлуг.

Партия, совет болгаш көдээ ажылагый органнарының удуртукчулары боттарының удуртулгазын мал ажылынга шуут чоокшуладып, кайда-даа турар малдың байдалын эки билген, илерээн четпестерни узуткаары-биле ол дораан хемчеглерни алган турар ужурлуг. Партияның политик-массалыг ажылын малчыннарның ортузунга улам-на күштелдирип, коммунистерни, комсомолчуларны мал ажылының эң харыысалгалыг черлеринге тургузар, оларның мурнакчы ролюн, харыысалгазын бедидер херек.

Чаа немежир чаш мал—малдың баш санын өстүрериниң күрүне планын күүседириниң кол үүлү.

„Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш" делегейниң Сталинчы шаңналын Швецияның хөй-ниити ажылдакчызы Андреа Андреенге тывысканы

Кремльдиң Свердловский залынга апрельдиң 15-те «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң Сталинчы шаңналын тайбың дээш идепкейлиг демиселчи, Швецияның хөрээженнериниң чөөн үезлдиг эвилелиниң даргазы, хөрээженнериниң Бүгү-делегей демократтыг федерациязының оралакчы даргазы медицинаның доктору Андреа Андреенге тывыскан.

Залга хүндүскүнүң 2 шакта тайбың камгалалының Совет Комитединиң, тайбың камгалалының Москва область комитединиң кежигүннери, совет хөрээженнериниң болгаш аныяктарның антифашистиг комитеттериниң, база профэвилелдериниң төлээлекчилери, чогаалчылар, совет культураның ажылдакчылары, медицинаның ажылдакчылары, а ол ышкаш совет парлалганың төлээлекчилери чыглып келгеннер.

Делегейниң Сталинчы шаңналының лауреады доктор Андреа Андреен, Делегейниң Сталинчы шаңналының талазы-биле комитеттиң даргазы академик Д. В. Скобельцын, тайбың камгалалының Совет Комитединиң даргазы чогаалчы Н. С. Тихонов, совет хөрээженнериниң антифашистиг комитединиң даргазы Н. В. Попова кирип келгеннер. Тайбың камгалалының бүгү-делегей шимчээшкининиң шылгараңгай ажылдакчызы, улустар аразынга тайбың болгаш бот-боттарын билчир чорук дээш маадырлыг демиселчини чыылганнар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле байырлап турганнар.

«Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң Сталинчы шаңналын доктор Андреа Андреенге тыспыр дугайында, комитеттиң 1953 чылдың декабрь 12-деги доктаалын номчаан. Доктор Андреенге шаңналды тыпсырының мурнунда академик Д. В. Скобельцын «мурнакчы кижи төрелгетен бүгү делегейге быжыг болгаш үр тайбыны чедип алгаш, ол бедик сорулганы дээш боттарының күштерин харамнанмайн демисежип турган кижилериң аттарын өөрүп четириишкин-биле адаар. Ол аттар-биле кады доктор Андреа Андреенниң адын база эрге ёзугаар адаар» деп чугаалаан.

Академик Скобельцын чыылганнар диңмиттии-биле үргүлчүлелдиг адыш часкап турда, делегейниң Сталинчы шаңналының лауреадының дипломун болгаш алдын медалын доктор Андреа Андреенге тывыскан.

Тайбың камгалалының Совет Комитединиң мурнундан Н. С. Тихонов, Совет хөрээженнериниң мурнундан Н. В. Попова, Совет медицина эртеминиң ажылдакчыларының мурнундан медицина эртемнериниң доктору М. С. Захарова олар доктор Андреенге байыр чедирип чүве чугааланнар. Совет ооолдар, кыстарның мурнундан лауреатка «Буревестник» фабриканың быжыкчызы, Сталинчы шаңналдың лауреады М. И. Левченко байыр чедирген.

Швецияның тайбың талалакчыларының шимчээшкининиң болгаш хөрээженнериниң демократтыг шимчээшкининиң идепкейлиг ажылдакчызы Ева Пальмер бодунуң чаңгыс чер-чурттуу доктор Андреа Андреенниң тайбын дээш ажыл-чорудулгазының дугайын тодаргайлап чугаалааш, «дайынга болгаш өлүмге удур демиселге, тайбың дээш, амыдырал дээш демиселге бистер тилээр бис дээрзинге бүзүреп турар мен» деп чугаалаан.

Нью-Йорктан делегейниң Сталинчы шаңналының лауреады Говард Фастан доктор Андреа Андреенниң адрезинге келген байырлыг телеграмманы аңаа номчаан.

Делегейниң Сталинчы шаңналының лауреады доктор Андреа Андреен «Улустар аразынга тайбыңны быжыглаары дээш» делегейниң Сталинчы шаңналын аңаа тывыскаары-биле холбаштыр бодунуң өөрүп четиргенин илередип, чыылганнар диңмиттии-биле үр адыш часкап турда, харыы чугаазын чугаалаан.

Областың ховуларында

ЧАА-ХӨЛ РАЙОН

ЧАА-ХӨЛ. (Телефон-биле). Чаа-Хөл районда Молотов аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң № 1 хову бригадазы-биле МТС-тиң колхозта № 3 трактор бригадазы апрель 16-га чедир 371 гектарның шыгын базырган. Хову болгаш трактор бригадалары апрель 17-де хүннүң сөөлгү чартыындан эгелеп 2 агрегат-биле чажып, илиртээринче кирипкен. Часкы тарылганың ажылдарын май бириниң бетинде доозарын ол бригадалар хүлээнип, шалыпкын ажылдап турарлар.

Сталин аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң хову бригадазы-биле МТС-тиң колхозта трактор бригадазы апрель 16-га чедир 411 гектарның шыгын базырып илиртээн. Трактор бригадазының трактористери эштер Чадамба, Дамчат-оол, Волков олар хүн нормазын 125—150 хуу чедирип, бригадалар аразында шилчиир кызыл тукту чаалап алганнар.

Колхоз апрель 17-де 3 агрегат-биле чажып, илиртээринче кирипкен.

СҮТ-ХӨЛ РАЙОНДА

БОРА-ТАЙГА. (Телефон-биле). Сүт-Хөлде «Сталинчы орук» колхозтуң колхозчулары февраль-март Пленумунуң доктаалы-биле танышкаш, 300 гектар кур черни ажыглалга киирип тургаш, тарылга шөлүн 1050 гектар чедир калбартыр база гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 2 тонна хире дүжүттү өстүрүп алыр сорулганы алган. Картофель болгаш ногаа культураларының тарылгазын 25 гектар чедир калбартырын болгаш картофельдиң гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 12 тонна ажыг дүжүттү өстүрерин чугаалашкан.

Ол сорулганы чедишкинниг боттандырары-биле колхозчулар хову ажылынче апрель 11-де киргеш, 3 трактор-биле 300 гектар хире черниң шыгын базырып, дескилээн. Ол ажылга тракторист эштер Очур-оол болгаш Сыгдак олар идепкейлиг ажылдаан. Ховунуң № 1 бригадазы эш Мөңге-Назынның удуртулгазы-биле буга ашталгазын чедишкинниг дооскаш, чүс гектар тарылга шөлүн суггарган.

* * *

СУГ-АКСЫ. (Телефон-биле). Киров аттыг көдээ ажыл-агый артелиниң кежигүннери апрель 10-да ховуның шык базырыышкынынче киргеш, апрель 15-ке чедир 95 гектарның шыгын базырып, 395 гектарны дескилеп илиртээн база 45 гектарны дискалап алганнар.

Ховунуң № 1 бригадазы эш Серет-оолдуң удуртулгазы-биле 146 гектар черниң тал,хараганын туруп, суггарылганын 4 кол бугаларының дөзүн чалдап дооскан.

БАРЫЫН-ХЕМЧИК РАЙОНДА

ЭРГИ-БАРЛЫК (Телефон-биле). Барыын-Хемчикте «Большевик» колхозтуң колхозчулары апрель 15-ке чедир 220 гектар шөлдүң шыгын базырып база 38 гектарны дискалаан.

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДА

КЫЗЫЛ-ДАГ. (Телефон-биле). Көп-Сөөкте «Тиилелге» колхозтуң колхозчулары тарылга шөлүн 690 гектар чедир калбартырын болгаш кызылтас культуразының гектар бүрүзүнден ортумаа-биле 18 центнерни, өске культуралардан 16 центнер дүжүттү өстүрер сорулганы салган. Ол сорулганы боттандырары-биле апрель 12-ден 15-ке чедир 160 гектарның шыгын базырып илиртээн.

* * *

ШУЙ. (Телефон-биле). «Мурнакчы» колхозтуң колхозчулары болгаш МТС-тиң колхозта трактор бригадазы «Часкы тарылганы агротехниктиг негелде ёзугаар 8—9 ажыл хүнүнде бедик шынарлыг доозаалыңар!», «Кижи бүрүзү Төрээн чуртка чаагай дүжүт дээш демиселче!» деп лозунгуларлыг ажылдап турар. Апрель 15-ке чедир 250 гектарның шыгын базырып, 45 гектарны дискалап алганнар.

Апрель 17-де хүннүң сөөлгү чартыындан эгелээш, колхоз чер аңдарылгазынче болгаш үрезин чажыышкынынче кирипкен. Ховунуң № 2 бригадазы буга ашталгазын чедишкинниг дооскаш, суггарылга ажылын чоруда берген.

Облкүүскомда болгаш СЭКП обкомунда

Часкы тарылганы эрттиреринге колхозтарның, МТС-тернiң болгаш совхозтарның беленииниң дугайында

Ажылчы чоннар депутаттарының область Совединиң күүскому болгаш СЭКП обкомунуң бюрозу часкы тарылганы эрттиреринге колхозтарның, МТС-тернiң болгаш совхозтарның белеткелиниң хыналдазының түңнелдерин чугаалажып көргеш, областың колхозтары, МТС-тери болгаш совхозтары часкы хову ажылдарын чорударынга колдуунда белеткенген деп демдеглээн. Ынчалза-даа Барыын-Хемчик районнуң (СЭКП райкомунуң секретары эш Санчай, райкүүскомнуң даргазы эш Красный, МТС директору эш Пшеницын), Тес-Хем районнуң (СЭКП райкомунуң секретары эш Наксыл-оол, райкүүскомнуң даргазы эш Чадамба, МТС директору эш Агольцов) МТС-тери болгаш колхозтары часкы тарылгага белеткелди багай чоруткан.

Чижээ, 1954 чылдың апрель 10-да байдалды ёзугаар алырга, Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык МТС-зи хову ажылдарынга 16 тракторларны белеткевээн. Элээн хөй районнар көдээ ажыл-агый чепсек-херекселдериниң болгаш автотранспорттуң септелгезин багай чоруткан, четчир санныг тергелерни, тараа сөөртүрүнге херектиг хааржактарны, аът дериглерин болгаш шоодайларны белеткевээн. Хөй-хөй колхозтарда тараа культураларының үрезиннери чажар шынарынга чедир ажылдатынмаан болгаш хоранатынмаан. Ногаа культураларының рассадаларын өстүреринге парниктер салыышкынының талазы-биле ажылдар тергиин оожум чорутунуп турар, картофель, ногаа болгаш мал чеми культураларның үрелиннери-биле дыка хөй колхозтар хандыртынмаан. Суггарылга буталарының кол тудугларының болгаш септелгезиниң талазы-биле ажылдар эгелевээн, суггарыкчыларның бригадалары организастатынмаан. Часкы тарылганы эрттиреринiң талазы-биле ажыл планы дыка хөй колхозтарда тургустунмаан.

Шагаан-Арыгның, Бай-Тайганың, Кызыл-Мажалыктың болгаш Тес-Хемниң машина-трактор станциялары бо үеге чедир 1954 чылда чорудар ажылдарның талазы-биле керээлерни колхозтар-биле чарбаан, тракторларның баар черлериниң маршруттарын болгаш трактор бригадаларының ажылдарының графиктерин ажылдап кылбаан.

Элээн хөй машина-трактор станциялары андазыннарны предплужниктер чокка шөлче чоруткан.

Колхозтарда, МТС-терде болгаш совхозтарда партийжи-массалыг болгаш политиктиг ажылдарны кошкак тургускан. Часкы тарылга үезинде агитас-массалыг ажылдарның планнарын тургуспаан, көскү агитация хожудап каап турар, СЭКП ТК-ның февраль-март Пленумунуң шиитпирлерин колхозчуларның, МТС-тер болгаш совхозтар ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының ортузунга таныштырарының талазы-биле ажылды дендии кошкак организастаан.

Часкы тарылгага белеткелде бир улуг четпестерниң кол чылдагаанныының бирээзи болза, көдээ ажылагыйның область эргелели, совхозтар трестизи болгаш элээн хөй СЭКП райкомнары, райкүүскомнар колхозтарны, МТС-терни болгаш совхозтарны кыры-биле удуртурун үргүлчүлеп турар, колхозтар даргаларының, МТС-тер болгаш совхозтар директорларының, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң ажылдың дааскан участогу дээш харыысалгазын бедитпээн болгаш бар четпестерни узуткаарының талазы-биле колхозтарга, МТС-терге, совхозтарга ажылды шуут барып чорударын тергиин четпес чорудуп турар деп СЭКП обкомунуң бюрозу санаан.

Область Совединиң күүскомунуң болгаш СЭКП обкомунуң бюрозунуң **доктаатканы болза:**

1. Бар четпестерни узуткаарын база бүгү колхозтарга, машина-трактор станцияларынга болгаш совхозтарга часкы хову ажылдарын чорударынга белеткелди чоокку хүннерде доозарын көдээ ажыл-агыйның область эргелелинге, совхозтар трестизинге, партия райкомнарынга болгаш райкүүскомнарга, МТС-тер директорларынга болгаш колхозтар даргаларынга хүлээдир.

2. Шөлдерниң хары эриири биле-кле хову ажылдарын доп-дораан эгелээрин болгаш дараазында чүүлдерни хандырарын партия райкомнарынга, райкүүскомнарга, МТС-тер болгаш совхозтар директорларынга база колхозтар даргаларынга хүлээдир:

а) МТС-тернiң, совхозтарның бүгү машина-трактор паркын база колхозтарның тыртар күштерин ажыглаар, хову ажылдарында ажылдап турар колхозчуларның, МТС-тер болгаш совхозтар ажылдыкчыларының күш-ажылын шын организастаар, часкы тарылганы кыска хуусаада болгаш бедик агротехниктиг деңнелге эрттирер.

б) колхоз болгаш совхоз бүрүзүнге суггарылга системазының белеткелин чорудар, тарылганы чүгле шык хөрзүннүг эки белеткетинген черлерге чорудары-биле суггарыкчыларны үзүп тургузар;

в) парниктерни салыр болгаш оларга ногааларның үрезиннерин рассадаларга хереглээри-биле тарыырын доп-дораан чорудар.

3. Колхозчуларның, МТС-тер болгаш совхозтар ажылчыннарының ортузунга агитас-массалыг ажылдарны күштелдиреринiң, СЭКП ТК-ның сентябрь болгаш февраль-март Пленумнарының төөгүлүг шиитпирлерин тайылбырлап таныштырарын, оларның ортузунга Бүгү-эвилелдиң көдээ ажыл-агый делгелгезинге киржир эрге дээш, часкы тарылганы 7—9 ажыл хүннеринде бедик агротехниктиг деңнелге эрттирери дээш социалистиг чарышты калбартырын партия райкомнарынга хүлээдир.

4. Часкы хову ажылдарының үезинде шуут хову турлагларынга бир дугаар эргежок чугула чүүлдерниң бараанныарын садыглаарын организастаарын облпотребсоюзка (эш Агаповка) база хову ажылдарында ажылдап турар МТС-тер болгаш совхозтар ажылдакчыларын медицина хандырылгазы-биле хандырарын областың кадык камгалал килдизинге (эш Сушковка) хүлээдир.

Колхоз бүдүрүлгезинге шеф

ҚЫЗЫЛ-МАЖАЛЫК. (Телефон-биле). Барыын-Хемчик районнуң Кызыл-Мажалык суурнуң албан, организация черлери СЭКП Төп Комитединiң февраль-март Пленумунуң доктаалын боттандырар сорулга-биле колхозтарже үнүп, шеф ажылын массалыы-биле чорудуп турар.

Апрель 13-те райкүүскомнуң болгаш кадык камгалалының, культураның, улус өөредилгезиниң коллективтеринден 20 ажыг кижи «Тиилелге» колхозка шефтээш, 6 муң ирик өдектиг саважыгаштарны, 4 парник оңгарларын болгаш өске-даа ажылдарны кылып берген. База 666 рубльдиң янзы-бүрү белек чүүлдерин, ооң иштинде хову бригадаларының аразынга шилчип чоруур 6 туктарны, хову турлагларынга 4 лозунгуларны, аптечкаларны болгаш 3 библиотекаларны база хана солуну үндүрер доскаларны бергилээн. Колхозчу тараажыларга болгаш механизаторларга ол коллективтер май бириниң белээн база чедишкинниг организастап турар.

Коллективтерниң чаагай күзелинге болгаш белээнге күш-ажылчы харыы кылдыр колхозтуң хову бригадазы болгаш МТС-тиң ында трактор бригадазы апрель 16-га чедир 330 ажыг гектарның шыгын базыра илиртевишаан, 60 гектар кур черни аңдарган.

Апрель 18-те райкүүскомнуң болгаш Кызыл-Мажалык суурнуң аныяктары 40 кижи «Тиилелге» колхозче, партия райкомунуң, райпонуң болгаш комсомол райкомунуң коллективтеринден 25 кижи «Ленин оруу» колхозче, РОМВД, суд, прокуратура коллективтеринден 20 кижи Ворошилов аттыг колхозче шефтеп үнген.

Пландан ажыр артык кезектер

ТАГАНРОГ. Сталин аттыг комбайн заводунуң коллективи май бириниң байырлалынга чедишкинниг ужуражыр дээш белеткенип турар. Боду чоруур комбайннарны чыыпэптээри графиктен мурнай чоруп турар.

Комбайн тудугжулары көдээ ажыл-агый машиналарынга артык кезектер бүдүреринiң талазы-биле дөрт айларның онаалдазының күүселдезин хуусаа бетинде доосканнар. Комбайн тудугжулары май 1-ге чедир дөрт айның планынга немелде кылдыр 700 муң ажыг рубльдиң артык кезектерин бээрлер.

(СЭТА).

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ

Райкомнуң пленумунга илерээн четпестер

Чоокта чаа СЭКП-ниң Тес-Хем райкомунуң пленумунга СЭКП Тыва обкомунуң ийиги пленумунуң түүнелиниң база районнуң партия организациязының сорулгаларының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Пленумнуң киржикчилери болза, көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин хөгжүдерин удуртурунуң талазы-биле Тес-Хем районнуң партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының практиктиг ажылында улуг четпестерни демдеглээннер.

Часкы хову ажылдары—бо чылдың тарылгазындан бедик дүжүт дээш, көдээ ажыл-агыйны күүлүг көдүреринің программазын күүседири дээш демиселге чугула чада болур. Ындыг болза-даа, районнуң МТС-зи болгаш колхозтары часкы хову ажылдарынга четпес белеткенген. Тракторларның, андазыннарның, сеялкаларның, культиваторларның септелгезиниң шынары багай болган. Районнуң колхозтары үрезин белеткелин четпес организастаан. Арбай, картофель культураларының үрезини дыка четпес. Картофель болгаш ногаа культураларын дөрбелчин-уяланчак аргабиле чорудар кадрлар четче белеткетинмээн.

Районда көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң удуртулгазын эде тургузар талазы-биле чамдык ажылдар чорутунганы черле билдингир. Ынчалза-даа, СЭКП Тес-Хем райкомунуң аппарадының эде тургузуушкуну ёзу барымдаалап чорутунган. МТС зоназының талазы-биле райком секретарынга баштаткан инструкторлар бөлүү бодунуң ажылынче ам-даа шулуудап кирбээн. Зона талазы-биле райком секретарылары бо чылын ийи удаа солушкан, бөлүкке ийи инструкторлар ажылдаар ужурлуг турган, а херек кырында чаңгыс инструктор ажылдап турар, оларның бирээзи амдаа шилип алдынмаан. Райкомнуң зона талазы-биле секретары эш Биче-оол бо чылдың марттың эгезинде үгле бодунуң столун МТС-ке аппарып салып алган боордан өске, ёзулуг дириг, организакчы ажылынче кирбээн.

Партия райкомунуң ийи дугаар секретары эш Бидагаев колхозтарже ховар барып, а чеде берген таварылгаларда, ол-ла хүнүнде район төвүнче дедир ээп-хээп турар. Ол ышкаш партия райкомунуң пропаганда болгаш агитация килдизиниң эргелекчизи эш Товуу, районнуң өске удуртукчу болгаш харыысалгалыг ажылдакчылары колхозчу амыдыралдан хоорук байдалдыг ажылдавышааннар.

МТС-те партия эге организациязының секретары эш Сыгыртаа бодунуң хүлээлгезин шын эвес билип, тускай эртемниглерниң болгаш механизаторларның аразында партийжи-политиктиг ажылды чорударының орнунга, аар-саар үүрмек ажылдарга шагүени эрттирип турар. МТС администрациязының ажылын контрольдаар эргезин партия организациязы ажыглавайн турар болгаш ында профэвилел, комсомол организацияларын удуртурундан чайлаан. Ынчангаш ол организацияларның МТС-те ролю ам-даа бедивээн.

ВЛКСМ райкому колхозтарда комсомол организацияларынга удуртулганы экижилер талазыбиле шиитпирлиг хемчеглер албаан. Чоокта чаа партия райкомунуң бюрозу эш Монгушту Сталин аттыг колхозче баар сургакчыга томуйлап бадылаан. Ынчаарга колхозче баарын ол сонуургаваан болгаш район төвүнге артып калган. Комсомол райкомунуң ийи дугаар секретары эш Усманов эрткен чылдың ноябрьдан бээр район төвүнге чоок колхозтарга безин үгле ийи удаа четкен.

Тес-Хем МТС-тиң удуртукчулары, тускай эртемниглери районнуң колхозтарының экономиказынче ханылап кирбейн турарлар. МТС директору эш Агольцев, кол агроном эш Худанов, кол мал эмчизи эш Девин олар колхозтарже барбайн, бүгү-ле шагүени канцелярияга олуруп эрттиреринге чаңчыкканнар. Кол зоотехник Ерошенко бо чылын чаңгыс-даа колхозка барбаан. МТС-тиң колхозтарда быжыглаан тускай эртемниглери боттарының хүлээлгезин багай күүседип турарлар. Ленин аттыг колхозта агроном Зубкова ажылынга ээ-харыысалга чок чоруун көргүзүп, «меңээ агрономнуң профессиязы сонуурганчыг эвес-тир, а хөгжүм артизи болуксаар кижи мен» деп чугаалап турган. МТС-тиң участок агроному Ларионов, Сталин аттыг колхозта зоотехник Бавуу олар үргүлчү арагалаар чорукка хандып, аморальдыг үүлгедиишкинни кылып турарлар.

МТС-тиң тускай эртемниглери районга ногаа ажылын сайзырадырынче шиитпирлиг эгелеп кирбээннер.

Партия райкомунуң бюрозу партия профэвилел болгаш комсомол организацияларының килдизи (эргелекчизи эш Салчак) МТС-те болгаш колхозтарда партия организацияларын быжыглаар, оларның ажылынга дузалаар ажылды четпес чорудуп келген. МТС-тиң партия организациязында ам үгле 5 коммунистер бар. Колхозчулар ортузунда партийжи-политиктиг ажыл дыка кошкак. Бо хүнге чедир чаңгыс-даа партия организациязы часкы кампания үезинде чорудар полит-массалыг ажылдың планын безин чогаатпаан. Ылаңгыя Молотов аттыг колхозта партия эге организациязының секретары эш Багаа, Сталин аттыг колхозта партия эге организациязының секретары эш Дугар-оол олар агитколлективтер ажылын удуртуруңдан барык-ла чайлааннар. Олар ажылга инициатива чок болуп, оон туржук оларның ажылынга дузалажыр дээш райондан барган ажылдакчылардан дезе бээр фактылар турган.

Мындыг четпестер районнуң көдээ ажыл-агыйын хөгжүдеринге шаптыктыг болуп турар. Ол четпестерни моон соңгаргы практиктиг ажылга узуткаары негетиип турар.

С. БАДАА.

Клуб чөвүлели тарылгага белеткенип турар

САРЫГ-СЕП. (Телефон-биле). Каа-Хем районнуң Ильинка көдээ суурунда клуб эргелекчизи эш Арчумаев клубтуң ажыл планын часкы тарылга ажылынче угландыр чогаатказ, клуб чөвүлелиниң бадылаанын ёзугаар ажылдап эгелей берген.

Клуб чөвүлелиниң кежигүннери ажылын тус-тузунда хуваажып алган. Саанчы эш Валева ыры бөлгүмүн, эмчи эш Сидорова шии бөлгүмүн, оон өскелери часкы тарылга шөлүнүң турлагларын дериири-биле лозунгуларны, плакаттарны болгаш хана солунун база агитлистоктарны, лекция, беседаларны белеткеп турар.

Суурнуң чурттакчылары эштер Шыжаа, Елохов олар «Тракторист», «Хөглүү-биле ырлажыыл» деп ырны, эмчи Сидорова баштаан шии коллективи «Корольдуң медалы» деп шиини чедиишкинниг белеткенип, колхозчулар-биле кады ховуже үнеринге дөгернип турарлар.

Тудуг планын күүседир дээш демисежир

1954 чылда колхоз тудуунуң планын күүседир талазы-биле ажыл Улуг-Хем районнуң Маленков аттыг колхозунда дыка четпес тургустунган.

Тудуг бригадазында 70 хире колхозчулар быжыглатынган, олардан үгле 30 кижи ажылдап турар. Колхоз бо чылын 56 чурттал бажыңнарын тудар планныг, ындыг турбуже, аңаа хереглээр тудуг ыяжы белеткетинмээн. Тудуг бригадазы эрткен чылдың планында көрдүнген ясли бажыңының база ийи аал ишти чурттаар бажыңның шалаларын болгаш крышаларын кылып дооскан боордан башка, оон өске тудуглар мырыңай чорутунмайн турар.

Колхоз баштаар чери (даргазы эш Сүмбүр), тудуг бригадазының бригадири эш Балчий-оол тудуг ажылын дүргедириниң боттуг хемчеглерин чорудары онза негетинип турар.

В. САНЧАЙ-ООЛ.

Малчыннарның чедиишкиннери

ШАГААН-АРЫГ. (Телефон-биле). Улуг-Хем районда «Партияның XIX съездизи» колхозтуң хой фермазы апрель 10-га чедир 553 хой, өшкүден 560 хире анай, хураганнарны камгалап алган. Ферманың дуржулгалыг малчыны эш Суваноол колхозтуң шилип үскен каракуль хойларының ажаалгазын экижитпишаан, үүс ажыг чаш хураганнарны когарал чокка доруктур азырап алган.

Чылгы мал болгаш сүт-бараан фермаларының эргелекчилери эштер Шивит-оол, Кечил болгаш хой фермазының эргелекчизи эш Бады-Доржу олар мал ажылын элээн экижиткининден малдың часкы байдалы багай эвес болуп турар.

„Тиилелге“ колхозта часкы хову ажылының планы тургустунган

СЭКП ТК-ның сентябрь болгаш февраль-март Пленумнарының шиитпирлерин амыдыралга боттандырар сорулга-биле Кызылдың көдээ районунуң «Тиилелге» көлээ ажыл-агый артелиниң колхозчулары тараа бүдүрүлгезиниң болгаш көлээ ажыл-агыйның өске-даа культураларының чыылдаларын көвүдедир талазы-биле бедиткен хүлээлгелерни боттарынга алганнар. Тодаргайлаарга, 316 га кызылтастың га бүрүзүнгеи 22 центнер, 144 га кызылтастың бир газындан 19 центнер, ынчаарга бүгү тараа культураларының га бүрүзүнден ортумаа-биле 15 центнер дүжүттү алыр.

Колхоз баштаар чери, партия организациязы көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглериниң, колхозчу активтериң калбак киржилгези-биле часкы хову ажылының планын ажыллап кылган.

АЖЫЛДЫҢ ХЕМЧЕЭЛИ

Колхозтуң бүгү тарылга шөлү 827 га. Кол культура болур кызылтас 560 га. Ооң иштинде күзүн тараан кызылтас 28 га. Чазын тарыыр кычылтастың 100 газын хана-карактай, 400 газын кызаа одуруглай чажар. Техниктиг болгаш ногаа культураларын база картофельди 23 ганы тарып олуртур.

Ниитиниң малының баш санын өстүрер, ооң продуктулуун бедидер сорулга-биле мал чеми сигеннер тарылгазын калбартып тургаш, малга быжыг чем суурну тургузарынче колхозчулар кичээнгейни салган. Силос салыр культураларны 8 ганы, корнеплодтарны 4 ганы, чаңгыс чылда үнер сигеннерни 78 ганы тарыыр. Саар инектерге чайын немелде чем кылдыр бээр ногаан суланы 3 га черге чай дургузунда үш катап тарыыр.

Хову ажылын эш Изаковка удуртурган трактор бригадазы күүседир. «Тиилелге» колхозтуң тарылга шөлүнге «ДТ-54» деп 4, «АТЗ-НАТИ» деп 1 тракторлар ажылдаар.

Керээ ёзугаар Кызылдың МТС-зи бодунуң күжү-биле мындыг ажылдарны күүседирин хүлээнип турар: 759 га черниң шыгын базырар, 62 га черни үрезин чажарының мурнунда культивастаар, күзүн тараан 28 га кызылтасты илиртээр, чайын болгаш күзүн аңдарган 103 га черни катап аңдарар, 782 га черге тараа болгаш өске-даа культураларның үрезинин чажар, 400 га чайын аңдарган черни катап аңдарбышаан илиртээр.

Бүдүрүлге планын трактор бүрүзүнге берген. Хову болгаш трактор бригадаларының база ногаа звенозунуң күжүн болгаш чепсек-херекселдерин таарыштыр тургускан, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидер хемчеглер көрдүнген болгаш агрегаттарның шимчээшкин маршруттарын ажылдап кылган.

АГРОТЕХНИКТИГ ХЕМЧЕГЛЕР

Көдээ ажыл-агый культураларындан бедик дүжүт алырының аргазы «Тиилелге» колхозта бар. Бо чылдың дүжүдүнге быжыг малгадылал тургустунган. Чазын тарыыр бүгү культураларны тарыыр чайгы чер аңдарылгазын болгаш күскү аңгыс аңдарылгазын чорутукан. Эки шынарлыг үрезиннерни белеткеп урган. Хөрзүнге шык мөөңнээр чамдык хемчеглер чайгы чер аңдарылгазын болгаш аңгыс аңдарылгазын чорудуп турар үеде чорутунган. Шык базырар часкы эрте илиртээшкинни планнаан.

Артель үрезин белеткелинче улуг кичээнгейни салган. Үрезиннериң үнер шынары 96—98 хуу болган. 15 тонна кызылтасты яровизастап чажары планда көрдүнген. Шупту үрезиннер хораннатынган.

Бедик дүжүт өстүрүп алырынга тараа культураларын аралаштыр тарыырының улуг рольдуун колхозулар билип турар. Бүгү тарыза чогуур кызылтастың 142 газын эрткен чылын аңдарган кур черге, ынчаарга оон артканын аңгыска тарыыр. Колхоз бо чылын сорттуг кызылтасты бир дугаар тарыыр. «Мильтурум 553» деп сорттуг кызылтасты 70 ганы тарыырын планнаан.

Ногаа культураларының шөлүнге чурт иштиниң удобреннелерин га бүрүзүнге 10 тоннаны төгер. 32 центнер хүл, 1,5 центнер куш өдээ чыгдынган. 2,5 центнер суперфосфатты ногаа шөлүнде төккен.

Агроном эш А. Карасёвтуң удуртулгазы-биле колхозчулар болгаш механизаторлар бүгү сеялкаларны тараа чажарының чогуур нормазынга таарыштыр тургускан. Хову ажылының шынары дээш хайгааралды хову болгаш трактор бригадаларының бригадирлери эштер Изаков биле Куулар, колхозтуң агроному болгаш даргазы чорудар.

КҮШ-АЖЫЛДЫ ШЫН ОРГАНИЗАСТААРЫ—ЧЕДИИШКИННИҢ МАГАДЫЛАЛЫ

Часкы хову ажылын ийи ээлчегбиле чорудар. Трактор бүрүзүнге 2 трактористер, 2 прицепщиктер ажылдаар. Суг болгаш кывар, чаар материалдар сөөртүр кижилер четчелетинген. Хову ажылының кол хевирлерин тарылга эгелээри билек график ёзугаар чорудар. Эш Изаковтуң трактор бригадазының механизаторлары күш-ажылдың мурнакчы дуржулгазын ажыглаарынга мергежилдиг. Чижээлээрге, тракторист эш Бутонаев эрткен чылын ээлчегде 100—120 ганы чаштырып турган.

Артельдиң бүгү тарылга шөлүн 30 кижи составтыг чаңгыс бригадада быжыглаан. Бригадада 40 ажылчын аттар, 13 терге, 1 сеялка бар. Бүгү үрезинни тарылга шөлүнде чедирген. Ногаа тарыыр звено тургустунган. Звено эргежок чугула херекселдер, тырттар күш-биле хандырынган. Звенону колхозчу О. Дарый удуртуп турар.

Тараа культураларының часкы ажылын 8 хүн иштинде доозарын планнаан. Шык базырарынга 3 трактор ажылдаар. Ээлчегде бир трактор-биле 60 га чер илиртээриниң орнунга 80—90 ганы илиртеп болурун эрткен чылдың дуржулгазы көргүслээн. Ногаа болгаш тарыыр картофель үрезини кайы-даа колхозта чок.

* * *

МТС-тиң конторазы. Директорнуң кабинединче кирер эжик аскында дозуланчак үстүт кыска-кыска тоннарлыг он ажыг аныяк оолдар болгаш кыстар турлар. Директорнуң хүлээп алырын оларның манап турары илдең болду.

Улуг эвес кабинетти ышкамнандыр тапкылап алган кезек кижи, аас былаашкан чүве дег, ширинширин чугаалашкан олур. Трактор бригадаларын механизаторлар-биле четчелээр, кымнарны кайнаар чорудар, кымнарны кайыын алыр дугайында чугаалажып турары ол болду.

Шоолуг эвес ыржым болганының соонда МТС-тиң директору Лев Сергеевич Пшеницын, мурнунда стол кырында аттар чыскааган даңзы дептерин шыжыгып шугулдаан аянбиле ашкылааш, кадрлар киллизиниң начальниги Аргуновче көрүндү.

— Меңээ бодаарга кижилерни эки билир болгай сен, маңаа үр ажылдаан-дыр сен, курлавырың үштүп сал че, тракторларга кымнарны олуртур бис, эш Аргунов?

— Ам черле чок ийин, харын, Лев Сергеевич. Бар кижилерни айытканым ол, оон артканы колхозтарда, келбес-тирлер, ажылдаар хөөннери чок улусту канчаптар мен, оларны,— дээш, Аргунов дуза эрээр чүве тыппаан шинчи-биле чушкуузун дырбанды.

Директор ындыг хевирлиг өске-даа айтырыгларны ында олурган бүгү-ле кижилерден салган. Ынчанмыже МТС-тиң кол инженери Гершкович, контролёр-механик Малышев, парторганизация секретары Кончук болгаш өскелер-даа аңаа чогумчалыг харыыны берип шыдаваннар.

Эрткен чылдың дүжүт алыышкыны доозулган соонда МТС-тиң дирекциязы механизаторларны чурттаар кен. Механизаторлар болгаш колхозчулар боттарының күжүн санап көргеш, бо агротехниктиг чугула хемчегни эң-не кыска хуусаада доозарын шиитпирлээн.

Тарылга мурнунуң культивациязын болгаш дискалаашкының илиртээшкин-биле кады 3 хүн иштинде чорудар. Механизаторлар бо ажылга күш-ажылдың мурнакчы аргазын ажыглаар. Ынчангаш тарылга мурнунуң илиртээшкини 3—4 хүн иштинде доозулган турар болгаш тарылга эгелээр. Илиртээшкин-биле чажылга аразын узатпас сорулга-биле чажылгага бир трактор илиртээшкин-биле кады ажылдаар. Ооң соонда чажылгаже 3 тракторларны киирери планда көрдүнген. Чижээлээрге, «ДТ—54» деп 2 тракторга кызаа одуруглуг 2—2 сеялка, үшкү тракторга 24-одуруглуг 3 сеялка кожар.

Күш-ажылды шын организастаарындан хүн иштинде 60 га черни чажып болурун эрткен чылдың дуржулгазы көргүскен. Ийи дизельдиг трактор хүнде 120 хире ганы чажып болур. Үшкү тракторнуң трактористизи хүн-бүрү 100 га черни чажып тарыырын хүлээнип турар. Ынчангаш артель ниитизи-биле бир хүн иштинде 240—250 ганы чажып тарыырын планнаан.

ЧАСКЫ ХОВУ АЖЫЛЫНЫҢ ҮЕЗИНДЕ ПОЛИТМАССАЛЫГ АЖЫЛ

Часкы хову ажылының үезинде колхозчу ажыл-ишчилериң болгаш механизаторларның ортузунга чорудар политмассалыг ажылдың планын партия эге организациязы ажылдап кылган. Политмассалыг ажылды партия организациязының секретары эш Р. Очурнуң удуртулгазы-биле агитколлектив чорудар. Агитколлективти шыырак билиглиг агитаторлар-биле четчелээн. Лекторлар бөлүүн тургускан.

Партия организациязы мурнакчы дуржулганың пропагандазынче улуг кичээнгейни салып турар. Тарылга эгелээриниң мурнунда дуржулгалыг механизаторлар эштер Михайловтуң, Сокольниковтуң, Бутонаевтиң аныяк механизаторлар-биле ажыл-дуржулгазының солчуушкунун эрттирери планда көрдүнген.

Социалистиг чарыштың түүнелин хүн-бүрү үндүрер. Колхоз баштаар чериниң болгаш партия организациязының шиитпири-биле хову ажылының мурнакчыларынга шилчиир кызыл тукчугаштар тыпсыр. Хүндүлел самбыразын тургускан.

Хову ажылында механизаторларның болгаш колхозчуларның культурлуг амыдыралынга улуг сагыш салып турар. Хову турлаан дерип тургускан. Көжер библиотеканы четчелеп, солун, сеткүүлдерни чагыдып алган. Часкы тарылга кампаниязының үезинде уруглар яслизи ажылдаар. Хову турлаанда чунар бажын тудуун доозуп турар.

Часкы хову ажылын эң эки агротехниктиг хуусаада бедик шынарлыг эртиреринің бүгү байдалы «Тиилелге» көдээ ажыл-агый артелинде бар.

А. АЛДЫН-ХЕРЕЛ.

Кызыл-Мажалык МТС тарылгага багай белеткенген

Апрельдиң баштайгы хүннери. Карак четпес Барлык шөлүнден эгелээш районнуң бүгү-ле тараалаң ховуларында хар шагда-ла эсти берген. Ол таварылга эвес. Барыын-Хемчиктиң хары областың өске районнарындан черле баштай эриир, часкы хову ажылдары чыл бүрүде-ле аңаа мурнай эгелээр турган болгай. Ам трактор бригадалары МТС-тиң төвүн каггаш, ховуларже үнериниң өйү келген. Ол харын-даа озалдап турар...

— Бисте күрүне комиссиязы чедип келген. Септелгеден үнген тракторларда ийи-чаңгыс четпестерни, чедир ээртинмээн ээриил өрттери ышкаш аар-саар үүлдерни көрүп алган, хамык тракторларны тарылгага белен эвес дижип турар. Ол дээрге, хей чүве-дир ийин. Оларның боттарында четпестер оон-даа артык болур чадавас оң—деп, Кызыл-Мажалык МТС-тиң директору эш Пшеницын инженер-техниктиг ажылдакчыларының аразында хомудаан хөөннүг чугаалап олурар.

Шынын алгаш көөрге, МТС-тиң холдан үндүр септетинген дээш машина-трактор паркының хериниң иштинге чыскаай тургузупкан дыка хей тракторларының аразында ажылдап шыдаптар тракторлар эвээш болган. Септеп кирбээн тракторлар безин 6—7 хире бар. Күрүне комиссиязы баштайгы хыналдага олардан үгле чаңгысты тарылгага белен деп хүлээп алган. Оон өскезин шуптузун холуп каапкан болгаш оларны бүрүн белен кылдыр септээринге үш хонук хуусаа берип каан.

Ам септекчилериң кол күжү, септелге мастерскаязында адырып чазып каан тракторларны септээрин соксаткаш, херим иштинде үнүптеринге «белен» тракторларда келген. Ында септелге ажылынга бүгү сезон дургузунда киришкеннер-даа, ажылдаар тракторларын хүлээп алырыбиле колхозтардан келген (септелгеге киришпээн) трактористер-даа бар.

Бүгү-ле тракторларда манометр хоорзазы азы манометриң боду чок. Манометр кывар үүл чарыгдалын шын өйлеп таарыштырарынга, тракторнуң ажылдаарынга тоң чугула үүл болур. Чаңгыс-даа тракторнуң агаар-арыглакчызын аъштап чугбаан. № 16 тракторнуң чаар үс арыглап шүүр фильтриниң чоруур черинде ол фильтриниң боду безин чок болган.

Бир тракторнуң соңгу хааржааның иштинде шестерняларны солуштур салган. Бир тракторнуң рамазын соңгу өзекке тудуштурган чери илчиргей уук, бирээзиниң мурнуу дугуйга туттунар кол чери сынык болган... Шак ындыг хевирлиг өске-даа улуг четпестерлиг тракторларның септелгези барык-ла катап эгелээн.

Директорнуң минута иштинде кылып аптар деп санап турары аар-саар четпестерни санаар болза дыка хей: чаңгыс-даа тракторда воронка чок, ээриил дыңзыдарынга тааржыр янзы-бүрү хемчээлдиг дүлгүүрлер чок, кывар үүл, суг кудар демир хумуңнар чедишпес, тракторларның дүне ажылдаарынга хереглээр лампочкалар, фаралар чамдыктарында чок. Оон-даа өске.

Көдээ ажыл-агый машиналарының септелгези база багай. Андазыннарның, сеялкаларның хей кезии ховуларже үнеринге мырыңай белен эвес. Кывар, чаар үүлдер дыка чедишпес болуп турар.

— Бо чылын бисте тарылгага белеткел ажылдары кончуг багай болган. Мурнуку чылдарда бис ховуларже үнеринге мынчан шуут белен турган бис. Бо чылын МТС-тиң удуртукчулары кижилерни багай эвилелдээн. Элээн мергежий берген эрги эштерниң саналын олар херекке албаан болгаш септелгеге хаара туткан кижилер эвээш болган—деп, дуржулгалыг трактористерниң бирээзи эш Хураган чугаалаан.

Күш-ажылды багай организастаан. Удуртукчу аппарат боду безин бүдүрүлгеге таарыштыр мобилизастатынмаан. Септелгеге трактористерниң 70 ажыг хуузу киришпээн. Бүдүрүлгеге оларның киржиринге чогуур байдалды МТС тургузуп бербээн.

Кол инженер эш Гершкович, контролёр-механик эш Малышев ажылхерекче бичии-даа күзел-чүткүлүн салбааннар. МТС-тиң директору эш Пшеницын мастерскаяга ийи-чаңгыс келзе-даа херекче ханылап кирбейн турган.

МТС-тиң партия эге организациязының секретары эш Кончук—Барыын-Хемчикте болгаш МТС-те чаа эвес кижи. Партия райкомунуң секретары тургаш, МТС-ти ол базала удуртуп турган болгай. Ам шуутла МТС-тиң бодунда келген хирезинде ажылче хей-ниитини организаставаан, кижилер-биле ажылдаваан. Ажыл-херектиң барык-ла хажыызынга аңаа турган. Механизаторларның ортузунда политиктиг ажыл—агитация болгаш пропаганда чорутунмайн турар. Механизаторларның болгаш МТС-тиң бүгү-ле ажылдакчыларының ортузунга СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпирлерин ханы өөредир, ол шиитпирлерни амыдыралга боттандырар талазы-биле ажыл дыка четпес чорутунган. Төп Комитеттиң февраль-март Пленумунуң доктаалын механизаторлар база-ла танышпаан. Ынчангаш МТС-те мобилизастатынган, организастатынган дайынчы чорук амдыызында билдинмейн турар.

Күрүне комиссиязы апрельдиң 10-га чедир үгле 16 тракторну тарылгага белен деп хүлээп алган. Трактор бригадалары улуг эвес четпестерлиг тракторларын алгаш, улуг четпестерлиглерин каггаш, ховуларже уурук-суурктуг үнүп эгелээн. Үе манаар эвес. Трактор бригадалары МТС хериминге моон ынай туруп болбас деп үвени трактористер шуптуу-ла чугаалажып турган. Үүге дээрге, чер кургап чыдар. Апрельдиң баштайгы чартыында МТС-тен 29 тракторлар колхозтарның төптеринде болгаш хову турлагларында чеде берген. Чамдыызы ажылдап турар, чамдыызы— багай септелгениң база колхозтарда белеткел четпес болганының уламындан ам-даа ажылдап шыдавайн турар.

Чамдык колхозтар, чижээ, «Большевик» аңдарган черниң шыгын ат илиирлери-биле базырып илиртээринче апрельдиң 1-де-ле кирген. Ооң соонда «Кызыл тараачын» колхоз ол ажылче кирген. Ол колхозтарның тарылгага белеткели эки. Часкы тарылганы чедиишкинниг эрттиреринің планын тургузуп алган.

«Тиилелге», «Совет Тыванын беш чылы», Ворошилов аттыг колхозтарда көдээ ажыл-агый херекселдериниң септелгези багай чорутунган. Үрезин арыглаашкыны доозулбаан, ооң кондициязының таарыштырылгазы, хораннаашкыны барык-ла чорутунмаан, часкы тарылганы эрттиреринің ажыл планы чок деп үвени чугаалаарга-ла аңаа четчир.

Барыын-Хемчик районнуң чамдык колхозтарынга ногаа болгаш картофель тарыыры—мырыңай-ла чаа үүл. Ынчангаш ногаа тарыырының, картофель олуртурунуң, оларны ажаарының дугайын колхозчуларга өөредир, ол ажылга чогуур ейүнде белеткенир чорукту колхозтарда багай организастаан. «Тиилелге» колхозта парниктер онгарларын, оларның рамаларын чаа кылып эгелээн. Ногаа болгаш тарыыр картофель үрезини кайы-даа колхозта чок.

* * *

МТС-тиң конторазы. Директорнуң кабинединче кирер эжик аскында дозуланчак үстүт кыска-кыска тоннарлыг он ажыг аныяк оолдар болгаш кыстар турлар. Директорнуң хүлээп алырын оларның манап турары илдең болду.

Улуг эвес кабинетти ышкамнандыр тапкылап алган кезек кижи, аас былаашкан чүве дег, ширинширин чугаалашкан олур. Трактор бригадаларын механизаторлар-биле четчелээр, кымнарны кайнаар чорудар, кымнарны кайыын алыр дугайында чугаалажып турары ол болду.

Шоолуг эвес ыржым болганының соонда МТС-тиң директору Лев Сергеевич Пшеницын, мурнунда стол кырында аттар чыскааган даңзы дептерин шыжыгып шугулдаан аянбиле ашкылааш, кадрлар киллизиниң начальниги Аргуновче көрүндү.

— Меңээ бодаарга кижилерни эки билир болгай сен, маңаа үр ажылдаан-дыр сен, курлавырың үштүп сал че, тракторларга кымнарны олуртур бис, эш Аргунов?

— Ам черле чок ийин, харын, Лев Сергеевич. Бар кижилерни айытканым ол, оон артканы колхозтарда, келбес-тирлер, ажылдаар хөөннери чок улусту канчаптар мен, оларны,— дээш, Аргунов дуза эрээр чүве тыппаан шинчи-биле чушкуузун дырбанды.

Директор ындыг хевирлиг өске-даа айтырыгларны ында олурган бүгү-ле кижилерден салган. Ынчанмыже МТС-тиң кол инженери Гершкович, контролёр-механик Малышев, парторганизация секретары Кончук болгаш өскелер-даа аңаа чогумчалыг харыыны берип шыдаваннар.

Эрткен чылдың дүжүт алыышкыны доозулган соонда МТС-тиң дирекциязы механизаторларны чурттаар бажын-балгат-биле, хей-ниитиниң чемненилге чери-биле хандырар дугайында сагыш салбаан ужурунда трактористериң хей кезии колхозтарында турар, тракторларның болгаш көдээ ажыл-агый машиналарының септелгезинге шуут киришпээн. Септелгеге киржир күзел-биле келгеш, ажылдап турган, ынчанмыже ында сууржуваан механизаторларның нургулайы дораан-на колхозтарынче чанып турган. Ындыг кижилерни МТС-тиң кадрлар килдизиниң начальниги эш Аргунов чалгаалар деп, а шуут келбээннерни—«хаваннар» деп ат-биле шолалап алган. Директор Пшеницын, кол инженер Гершкович, МТМ эргелекчизи Волченко ол механизаторларны танывас, оларның дугайында чүүү-даа чугаалап шыдавас, чүге дээрге олар январь айда келген—боттарын ам-даа «чаа» кижилер кылдыр санавышаан турарлар.

— Кижилер дээрге, бисте эң үнелиг капитал болур—деп Пшеницын чугаалап олурар. Ынчанмыже ооң сөглээн сөзү биле кадрларны херек кырында канчаар көрүп, үнелеп турарының аразы дыка ырак. Кижилер дугайында сагыш салыр, оларбиле ажылдаар, оларга даянар деп чүве МТС-тиң удуртукчуларында чок. Тарылгага белеткелди чогумна кижилерден, механизаторларны сандаратпайн, харын күзүн-не оларны организастап чыырындан эгелевээни-биле септелге үзүлген болгаш шынар чок болган.

* * *

Директор, кол инженер, МТМ эргелекчизи СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң шиитпирлерин ёзугаар партияның кыйгырыы-биле бистиң областың көдээ ажыл-агыйын көдүреринге дузалажыры-биле Уралдың үлетпүр төптеринден келген. Оларны область сагыш човангырыбиле хүлээп алгаш, ажылдаарының, чурттаарының таарымчалыг бүгү

ТАРЫЛГА ШӨЛДЕРИНГЕ БҮГҮ ШЫКТЫ ДОКТААДЫР

Совет кижилериң материалдыг чаагай байдалын болгаш культурлуг деңнелин чайгылыш чокка бедидер, социалистиг көдээ ажылагыйны улам ыцай чечектелдир хөгжүдер дугайында Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың улуг сагыш салыышкынының чаа илерээшкини болур «Чуртка тараа бүдүрерин улам ынай көвүдедириниң дугайында база кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алырының дугайында» СЭКП ТК-ның февраль-март Пленумунуң төөгүлүг доктаалын бистиң областың ажылчы чоннары улуг көдүрлүүшкүн-биле болгаш сеткил ханыышкын-биле уткаан.

Бистиң областың мурнакчы колхозтары — Бай-Тайга районнуң «Мурнакчы», Чөөн-Хемчик районнуң «Коммунизмче орук», «Кызыл тараачын», Улуг-Хем районнуң Киров аттыг, «Күш-ажылдың хостуу» колхозтар часкы тарылганы эки белеткелдиг ужуражып турар. Ол колхозтар ам үрезиннериң чажар шынарынга чедир арыглаашкынын, үрезин участоктарының шөлдеринге өдек, хүл, куш өдээн төгерин күштүг темпи-биле доозуп турар.

Кургаг агаар-бойдустуг зонада туруп турар бистиң областың байдалынга бедик дүжүттү чедип алырының бир чугула негелдези болза, хөрзүнге шык тударын хандырары болур. Бисте, часкы тарылганың үезинде чаъс эвээш чаап, а күскү аъстан болгаш кышкы хардан тывылган шыктың хөй эвес артыышкыны хаттан болгаш агаар-бойдустуң бедик температуралыг өскерлиишкининден черге доктаап артпайн баар. Кургаг хөрзүнге чаштынган үрезин болза, чогуур шык-биле хандыртынгыже чедир четчип үнмес.

Көдээ ажыл-агыйның мурнакчылары кандаашкын-биле демиселди чорутпушаан, ооң-биле чергелештир чазын эрээн хар суун тарылга шөлдеринге доктаадыр ажылды калбаа-биле боттандырып турар. Улуг-Хем районнуң Киров аттыг колхозу эрткен чылдың күзүнүнде чайын, күзүн андартынган аңгы-аңгы участок ий черлерни доора кежилдир, белдирлештир андазыннар-биле чарып каан. Ол болза, эрээн сугларны тудуп доктаадырынга дузалыг. «Элегес» совхоз, Бии-Хем районнуң «Кызыл тараачын», «Кызыл сылдыс» колхозтары часкы хар суун доктаадыры-биле белеткел ажылын баш бурунгаар кыжын-на чорудуп турган, чүл дээрге, ий черлериң харын далбыйларлыг тракторлар-биле доора кежилдир өрү тыртылап каан.

Ынчанмыже, бо чугула агротехниктиг хемчеглер бүгү-ле черлерде калбаа-биле чорутунмайн турарын демдеглээр херек. Тес-Хем, Эрзин, Барыын-Хемчик болгаш ылангыя Таңды, Улуг-Хем районнарның чамдык колхозтарының удуртукчулары тарылга шөлдеринге хар суун доктаадырының ужур-дузазын үнелеп көрбейн турарлар. Ооң ужурундан олар чыл бүрүде-ле эки дүжүттү чедип ап шыдавайн келген. Ол районнарның партия, совет организацияларының удуртукчулары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери хөрзүнге шык тударының чугулазын колхозчуларга тайылбырлап, таныштырбайн, дүжүттү бедидериниң сорулгазы-биле агротехниктиг хемчеглерни чорударынче оларны кошкак мобилизастап турар.

Кыры орту-дески эвес шөлдерге кудургайландыр агып чыдар суглар хөрзүннүң үстүү кадын болгаш чеминиг чүүлдерни арылдырып апаар чүүлдер бар. Ындыг сугларны шөлче доора үгландырар азы кайы доктааган черлериннен ажыглаары чугула. Дүжүттү бедидеринге бо хемчегниң эки талазының чижектерин көргүзүп болур. Чижээ, Улуг-Хем районнуң «Күш-ажылдың хостуу» колхоз эрткен чылын 90 га тарылга шөлүнге эрээн хар суун доктаадып туткан. Бо ажыл мырыңай чорутунмаан участоктарның гектар бүрүзүнүң дүжүдүнден 2 центнер хөй дүжүт ол черлерден алдынган. Чөөн-Хемчик районнуң «Коммунизмче орук», Таңды районнуң «Кызыл партизан», Улуг-Хем районнуң Киров аттыг көдээ ажылагый артельдериниң кежигүннери тарылга шөлдеринге эрээн суглар доктаадып ажыглааш, тараа культураларының гектар бүрүзүнден дүжүттүң иниити чыылдазын чыл бүрүде 1,5—2 центнер чедир көвүдедип турар.

Улуг-Хем районда демги «Күш-ажылдың хостуу» колхоз эрткен чылдың күзүнүнде шаптараазынныг черлерде чайын, күзүн андартынган ий черлериң унун дургаар болгаш доора кежилдир хана-карактай аразын 2—5 метр хемчээлдиг болгаш ханызын 12—18 сантиметр кылдыр андазыннар-биле изелдир чарган. Ол районнуң Киров аттыг колхозу хар суун доктаадып туда-ры-биле тарылга шөлү ийлериң доора кежилдир кезек-кезек дилиндек черлериниң харының кырынга хүл, өдек төккен. Ийниң кадыр, кадыр эвес байдалынга хамаарыштыр шак ындыг кезек дилиндек черлериң калбаа 50—100 сантиметр болгаш оларның аразының хемчээли 10—20 метр болур. Кезек дилиндек черге эрээн суг дүрген мөөңнетинип,ында хөрзүн болза, хар адаандаазындан мурнай эрип, хар суун бодунга эки шиңгээдип, сиңирип ап турар. Эрээн сугларны доктаадып тудар талазы-биле Киров аттыг колхозтуң бо методун областың колхозтарынга калбаа-биле ажыглаар ужурлуг. Ындыг болзалаа, өл-шык ажыглаар демисел чазын үүгле чаңгыс эрээн сугларны доктаадыры-биле кызыгаарлатынмас.

Шөлдерде хар эрээн соонда хүн херелиниң болгаш хат-салгынның саңлдар-хамаарылгазы-биле шык ол-ла черинге хевээр туруп шыдавас деп үвени колхозчу тараажылар эки билир. Ынчангаш олар чогуур өйүнде өл-шык базырар дээш частың эрте үезинде тарылга шөлүнүң илиртээшкинин бир-ийи катап чорудары чугула. Сүт-Хөл районнуң колхозтарының болгаш МТС-тиң удуртукчулары база агрономнары эрткен чылда болгаш бо-даа чылын бо чугула ажылды чедир үнелевейн турарлар. Шөлдерде хар эрээн, ынчалза-даа, чоокка чедир чаңгыс-даа гектар черниң шыгы базыртынмаан. Олар ону артык ажыл деп санап турарлар, ынчааргa хөрзүннүң өл-шыгы үстүнде чылдагаандан үр доктаап шыдавас болгаш арлып үне бээр болгай. Шөлдерге өлшык тудар ажылды чорутпаан Сүт-Хөл район эрткен чылда дыка куду дүжүт алганын чижекке айтыр херек.

МТС-териң, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларының хүлээлгези болза, чайын, күзүн андартынган бүгү тарылга шөлдеринге илиртээшкинни 2—3 хүннүң дургузунда чорудар дээш шык базырыышкынынга үүгле тракторларны эвес, харын тырттар дириг күштерни калбаа-биле ажыглаарын организастаары болур.

Тарылга шөлдеринге бо ажылдарны чогуур өйүнде боттандырар болза, колхозтар болгаш совхозтар өлшык хөрзүнге тарылганы чедиишкинниг чорударын хандырып шыдаар.

А. ГЛОТОВ.

БАШКЫГА ДУЗАЛАМЧЫ

Биологияны канчаар катаптаарыл

Школа бүрүзүнге эң-не харыысалгалыг үе—экзаменнерге белеткел эгелээн. Ам школаларда программалыг материалдарның өөредилгези барык төнер чоокшулаан болгаш башкылар чыл дургузунда өөренип эрткен материалдарның катаптаашкынынче кирипкен.

Башкы бүрүзү катаптаашкын планын чогаадырда болгаш катаптаашкынны чорударда, өөреникчилериң чыл дургузунда өөренип эрткен материалдарында эң берге бөлүктерни болгаш кошкак шиңгээткен темаларны хынамчалыг катаптаарынче кол кичээнгейни угландырган турар ужурлуг. Ботаника талазы-биле катаптаашкын онзагай байдалдыг. Ботаника эртеминиң экзаменнерге быжырымчалыг болгаш шын белеткелди чорударда, өөренип эрткен материалды үүгле өөредилге номун барымдаалап катаптадыры эвес, харын өөреникчилер чадааның дуржулгаларын улам ыцай ханыладыры, оларны практиктиг ажылга ажыглап билир кылдыр өөредири дээш элээн каш практиктиг мергежилгелерни болгаш дуржулгаларны хөөу-биле кылыры эргежок чугула. Катаптаарда кезектеп эвес, а бүдүн темалар өзугаар катаптаза чогуур.

«Бистиң культурлуг болгаш черлик үүнштеривис» деп теманы катаптаарда, ол районнуң черлик болгаш культурлуг үүнштерин, оларның өзүлде, сайзыралының онзагайларын көскүзү-биле танып, билип алыр сорулганы салып, өөреникчилер-биле бойдусче, азы колхоз шөлүнче экскурсиялаашкынны чорудар херек. Бо талазы-биле ажылды бистиң чамдык башкыларывыс кончуг шын организастап турар. Мындыг ийи чижекти көрээли.

Сүт-Хөлдүң Суг-Аксы ортумак школаның биология башкызы эш Н. Ф. Воронина бодунуң өөреникчилери-биле кады март айда дыштанылганың үезинде элээн солун экскурсия чоруткан. Ооң түңнелинде өөреникчилер элээн чугула практиктиг билиглерни шиңгээткеннер. Экскурсияның маршруту—Сүт-Хөлден Чадааның дуржулга станциязын таварты Чадаана хоорайга четкеш, оон дедир ээп келген.

Бо экскурсиялаашкынга өөреникчилер частың баштайгы хүннерин бойдуста болуп турар өскерлиишкиннер-биле кичээнгейлиг танышканнар. Өөреникчилер Чадааның дуржулга станциязынга келгеш, теплицалыг ажыл-агыйлар-биле, аңаа ногааның рассадаларын өстүрери, ажылды канчаар организастаары-биле танышып, бистиң областың дошкун климаттыг бойдузунга чимистиг үүнштерни ажаап, өстүрүп ап болурунун аргаларын бүзүреп көргеннер.

Ол ышкаш олар станцияның ажылдакчыларының Тываның кадыг-дошкун кышкы үезинде чимистиг ыыштарны камгалап ап турар аргазын—ыыштарны сооктан шып камгалаарын танышканнар. Өөреникчилер аңаа чемнштиг кубиктерни канчаар белеткээрин кылышканнар. Олар кубиктерни белеткээриниң талазы-биле экскурсияга кылган үүлдерин боттарының школазынга эккелгеннер. Өөреникчилер Чадаана унунда күрүненин аът азыралының черинге база барып, ында уксаалыг бүдүрүкчү аскырларны канчаар ажаап, азырап турарын көргеннер.

«Үрезиннер болгаш ооң өзүп үнери» деп теманы катаптаарда, үрезиннерни ыаавыла баш бурунгаар өстүрүп, оларның тургузуун, дазылдың ап турары минеральдыг үүлдерни болгаш органиктиг бүдүмелдерни ылавылап көөрүнүң дуржулгаларын, а ол ышкаш үрезиннерниң өзүп, сайзыраарынга сугнун, агаарның, чылыгның эргежок чугулазын көргүзүп турар дуржулгаларны кылза чогуур.

Үрезиннериң үнүүчел шынарын тодарадып билириниге өөреникчилерни өөредири чугула. Дириг амытаннарны болгаш үнүштерни ажаап, өстүрериниң талазы-биле өөреникчилерге практиктиг чаңчылдарның таарымчалыг шиңгээлдезин Кызыл хоорайның № 1 школада биология башкызы эш Г. В. Пивторак чорудуп турар. Ол башкы баштайгы бир өөр куш оолдарын алыры-биле школаның биология кабинединде бөдүүнүгу инкубаторун өөреникчилер-биле кылып тургускан. Олар бора тоолайның чаш оолдарының өзүлде доругуушкунун, ажаалда, хайгааралын чорудуп турарлар. Өөреникчилер школаның дуржулга теплицазында янзы-бүрү үнүштерниң рассадаларын чемиштиг болгаш чемиш чок кубиктерге өстүрүп, оларның үнүүчелин база хынап турарлар. Башкы Пивторактың өөреникчилери ам школа чанының участогун ажылдың часкы, чайгы байдалынга таарыштыр хынамчалыг белеткээрин эгелеп турар.

«Дазыл. Хөрзүнден үнүштерниң чемненири» деп теманы катаптаарда, бодуңарның өөредилге-дуржулгалыг участогуңардан хөрзүнү алгаш, ооң составын тодарадыңар, өөреникчилер-биле тус черниң удобрениезин хүлдү, куш өдээн, мал өдээн амдыгааштан белеткеп, ону хөрзүнге холуңар, азы чайгы үеде хөрзүнү чемишчидеринге шыгжаңар.

«Үнүштериң көвүдеп өзери» деп теманы катаптаарынарда, теректиң азы кызылкаттың будуктарын алгаш, ооң бүрүлүг сыпчыгаштарын одура кескеш, хөрзүнге олуртуп, дазылданырын хайгаарап көрүңер. Бажыңга өстүрер үнүштерни олуртуп, ооң өзүлде, сайзыралын шинчилеңер. Чечектиг үнүштериң үрезиннерин тарааш, өстүрүңер. «Культурлуг үнүштер» деп теманың катаптаашкынынга чемиштиг болгаш чемиш чок кубиктерни ажыглап турган, согунаның, томаттың, капустаның рассадаларын өстүргеш, солуй олурттулгазын кылыңар. Картофельди тарыырынга баш удур белеткеңер.

«Академик Вильямстың өөредининиң үндезиннери» деп теманы катаптаарда, школа чанының участогунда хөрзүннү эки ажылдап кылыңар, аңаа удобрениени төп, бүгү ажылды чайгы эргилдеге планнаңар.

Үүгле бүгү дуржулгалар-биле кылып эткен, амыдырал-биле, практиктиг ажыл-биле холбашкан шын катаптаашкын ботаника талазы-биле ханы, быжыг билиглерни бээр.

Өөренип эткен материалдарның программазының талазы-биле шак ындыг холбаалыг, дараалашкак катаптаашкын болза, экзаменнерни силерниң өөреникчилериңер үүгле «4», «5» демдектерге дужааган турарын хандырар.

Е. НИКИФОРОВА,
башкыларның билиг мергежилин бедидер институттуң методизи.

Улус демократиязының чурттарында

Польшада судно тудуушкуну

ВАРШАВА. Улус-демократтыг тургузугнуң чылдарының дургузунда Польшага үлетпүрүүн чугула адыры—судно тудуушкуну тургустунган болгаш чедиишкинниг хөгжүп турар. Гданьның, Гдыньның болгаш Щецинниң судно тудар черлериниң ажылдакчылары хем болгаш далай судноларының, а ол ышкаш ыраккы эштиишкинниң судноларының бүдүрүлгезин чылдың-на улгаттырып турарлар.

Ада-чурттуң судно тудуушкунунуң чедиишкинниг хөгжүлдези садыг болгаш балык тударының флодун быжыглаарынга ужур-дузалыг болган. 1938 чылдың деңнели-биле, тодаргайлаарга дайын мурнунуң чылы-биле алырга, Польшаның садыг флодунуң тоннажы барык-ла 4 катап улгаткан, чүк сөөртүлгезиниң хемчээли 1946 чылга бодаарга 9 хире катап улгаткан.

1949 чылдың деңнели-биле алырга, Балтий далайда балык тывыжының катерлериниң саны сөөлгү чылдарның дургузунда 60 хуу ажыг өскен. Ыраккы далайлардан балыктаарының флоду 2,5 катап улгаткан. Польшаның балык тывыжының төөгүзүнде бир-ле дугаар балык тывыжының флоду Соңгу далайже балыктап үнүп турар апарган.

Ам Польшаның судно тудугларында бүгү делегейниң ажылчы чоннарының байырлалы—Май бирге алдар болдурган социалистиг чарыш калбарган. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн улам ыцай бедидери, чаа судноларны ажыглалга киирериниң хуусаазын кызырары дээш демиселди могаг чокка чорударын Польшаның судно тудугжулары хүлээнип турарлар.

Болгарияның Добруджизиниң хөгжүлдези

СОФИЯ. Добруджи крайның көдээ ажыл-агыйының, суг хандырылгазының, электрижидилгезиниң хөгжүлдезиниң дугайында доктаалды Болгарияның Министрлер Чөвүлелиниң болгаш Болгарияның Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң үндүрген хүнүнден бээр үш чыл чоокта чаа болуп эткен. Шаанда ол черниң үүш-дүжүттүг чери каңдаашкындан болгаш суг чедишпезинден качыгдап турган. Добруджиниң чурттакчылыг черлери четчир санныг ижер сугга четпес чораан. Тараачыннар сугну ырак кудуктардан сөөртүп алыр ужурга таваржып чорааннар. Добруджиниң кара хөрзүннүг чери үргүлчү каңдап турган.

Ам Толбухин, Балчик, Каварна, Тервел хоорайлар болгаш 37 суурлар эки ижер суг-биле хандыртынган. Бо чылын 114 чурттакчылыг черлер сугну алыр. Кургаашкынга удур демиселге хову камгалалдыг ыяш куржагларын тургускан. Чүгле үш чылдың дургузунда 72 муң декар ындыг куржагларны тургускан. 35 муң декар черде ыяшты олурткан. Добруджи ховузунда элээн каш суггарылга системаларын тургускан.

Улус эрге-чагыргазының үезинде Добруджиниң 170 ажыг суурларынга электри оттары кыпкан. Бо чылын база 64 суурларны электрижиткен турар. Добруджиниң чер шөлүнүң 72 хуузунда чер таарыштырылгазын чоруткан. 1954 чылда хову ажылдарының механизациязы 78 хуу чедер.

Добруджи край Болгарияның кол тараа сууру кылдыр хуулуп турар.

Бухарестиде румын-орус делгелге

БУХАРЕСТ. Румынияның Ажылчын партиязының ТК-зының инициативазын ёзугаар 1948 чылда тургускан Бухарестиниң румын-орус музейи румын болгаш орус улустарның аразында үүс-үүс чылдарда туруп келген политиктиг, экономиктиг болгаш культурлуг харылзааларның дугайын көргүзүп турар. Ол музей чылдың-на чаа-чаа документилер-биле долдунуп турар. Эрткен чылдың дургузунда музейге 900 чаа документилер кирген.

Румын-орус музейге болгаш ооң чурттуң 25 хоорайларында ажыттынган салбырларынга муң-муң ажылчыннар, тараачыннар, интеллигенцияның төлээлекчилери, студентилер болгаш өөреникчилер кээп турарлар. Музей болза, хоорайларга болгаш суурларга делгелгелерни организастап турар, ооң ажылдакчылары ажылчы чоннарга лекцияларны болгаш илеткелдерни кылып берип турарлар.

Румын-орус музей болза, Румынияның болгаш Совет Эвилелиниң улустарының хөй-хөй чылдардагы харылзааларын ажылчы чоннарның массаларынга калбаа-биле таныштырып турар.

(СЭТА).

Үш үүс үжен ажыг га черни илиртээн

СУГ-АКСЫ (Телефон-биле). Сүт Хөл районда Жданов аттыг колхоз часкы тарылганың белеткел ажылдарын өске колхозтарны мурнап чедиишкиннинг дооскан. Ынчаарга колхозта комсомолчу-аныяктарның трактор бригадазы часкы хову ажылының талазы-биле районнуң өске бригадаларының база-ла дээрези болуп турар. Олар апрель 10-да ховунуң шык базырыышкынының ажылынче киргеш, бөгүнге чедир 330 ажыг ганы илиртеп алганнар.

Комсомолчу тракторист Сундуй-оол хүн нормазын 150 хуу чедир күүседип, кывар, чаар материалды хүннүн-не 30—40 хуу чедир камнап ап турар.

Шык базырыышкыны үргүлчүлеп турар

ШЕКПЭЭР. (Телефон-биле). Барыын-Хемчик районда «Кызыл Тараачын» колхозтуң колхозчулары 17 аът илиирлери-биле 70 гектарның база 2 трактор-биле 150 гектарның шыгын базырып илиртээн.

Ховунуң № 2 бригадазы хараганныг шөлдерни тарылгага ажыглаары-биле 30 гектар хире шөлдүң хараганнарын тура тырткылаан база буга унун аштап, суг бадырарының ажылдарын чедиишкиниг чорудуп турар.

байдалдарын тургузуп берген болгаш улуг районнуң көдээ ажыл-агыйын удуртуп башкарарының, хөгжүдериниң харыысалгалыг ажылынче чоруткан. Оларга ам үүгле районнуң экономиказын, черле көдээ ажылагыйның айтырыларын кызымаккай өөренири, кижилерни, хамыктың мурнунда механизаторларны эки билип алыры, кижилерге ынакшыл, оларга даяныры, партияның болгаш чазактың шиитпирлерин амыдыралга боттандырар дээш изиг үүткүл, совет Төрээн чурттуң чалбыыштыг патриоттарының күзелсоруу херектиг турган.

Ындыг болза-даа, директор Пшеницын биле кол инженер Гершковичиде ындыг сеткил-сагыш ам-даа долузу-биле илеревейн турар. МТС-ке келген соонда удаваанда-ла оон ырап чоруптар сагыш оларга тыптып келген. СЭКП ТК-ның февраль-март Пленумунуң шиитпирлерин күүседир, Сибирьниң, Казахстанның болгаш өске-даа черлериң кур база куруккан черлерин шиңгээдип алыр дээш чурттуң барыын талакы районнарындан чөөн районнарже патриоттарның чоруп турары билдингир болгай. А Пшеницын биле Гершкович олар база-ла Алтай крайның кур черлерин шиңгээдип алырының массалыг шимчээшкининге киржир патриоттарның аразынга барыксаар күзелдиин партияның Барыын-Хемчик райкомунга медеглеп, оларны моондактавайн ынаар аъткарыптарын дилеп турганнар.

Ол медеглелден алгаш көөрге, МТС-тиң ол удуртукчулары кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алыр дугайында Коммунистиг партияның төөгүлүг шиитпириниң утказын-даа, Төрээн чуртунуң мурнунга боттарының патриотчу үүлээлгезин-даа чедир медереп билбээннер. Кызыл-Мажалык МТС-тиң ажылдан берип турар колхозтарының кур болгаш куруккан черлерин шиңгээдип алыр дээш демиселдиң эгелекчилери, ол дээш массаларның көдүрлүүшкүнүнүң организакчылары болур чорук олардан өске кымга онаажырыл, ынчаш!

Районда тарылгага белеткелдиң шак ындыг сандаргай болганын үүнүң-биле тайылбырлаарыл? Көдээ ажыл-агыйның байдалын шуут харыылаар МТС-тиң дирекциязының, СЭКП-ниң Барыын-Хемчик райкомунуң (бирги секретарь эш Санчай) болгаш райкүүскомнуң (даргазы эш Красный) багай ажылдааны-биле тайылбырлаар. МТС септелгениң графигин үзүп, колхозтар-биле ажылды чорутпайн турда, аңаа партия райкому болгаш райкүүском эптежип турган. Олар часкы хову ажылдарын ам-даа ырак кылдыр санап алгаш, сагыш-амыр болуп, четпестерге эптежип турганнар.

Партия райкомунуң МТС-талазы-биле секретары эш Сурунгурга баштаткан инструкторлар бөлүү ажылын холга херек кырында ам-даа албаан. Көдээ ажыл-агыйның айтырыгларын, районнуң экономиказын өөрениринче директор эш Пшеницынны албадаптар партийжи саңлдар барык-ла чок болган.

1954 ажыл-агый чылында колхозтарга кылыр ажылдар дугайында керээлер МТС биле колхозтар аразынга чоокта чаа ёзу барымдаалап чардыныза-даа, ол керээлерни колхозчулар болгаш механизаторлар четчир калбаа-биле чугаалажып көрбээн. Часкы тарылганы чорударының графиги колхозтарда-даа, МТС-те-даа тургустунмаан. Часкы ажылдар үезинде чорудар агитас-массалыг ажылдың тодаргай планын парторганизациялар ам-даа кылбаан.

Часкы тарылганы агротехниктиг кыска хуусааларда бедик шынарлыг эрттирер дээш үүткүлдүг ажылдаар херек.

К. САРЫГ.
(«Шынның» тускай корр.).

С А А Н Ч Ы

Моңгуш Мыйдок мурнукузундандаа эрте оттуп келгеш, далаштыг дөгертине берген. Дүүн кежээ зоотехниктиг курстун кичээли орайга чедир болганы-биле Мыйдок инек кажаазынче барып, ында үүг болуп турарын көрүп ап четикпээн.

Мыйдок бажыңындан үнериниң мурнунда орунда удуп чыткан дөрткү-классчы уруунуң арнынче часыткан шырайы-биле көрбүшаан, ооң орундан чайлы берген чоорганын сагыш човангыр эде тыртып берген. Уруунуң карактарының шыңгыы кара кирбиктери бодунуу дег дүндүе берген чыткан. Уруу дүүн кежээ авазын манап чадааш, кичээлге алган демдектерин бижиир хүн демдеглелдиг кыдыраажын стол кырынга салгаш, номун сыртыының адаанче суп алгаш, удуй берген.

...Ак-көк эртенги чырык тейлер баштарынга дээп келген. М. Мыйдок далаштыы-биле инек кажаазынче базыпкан.

Инек кажаазы бо-ла болгай.

«Каңдыг кончуг соок чоор»—деп боданмышаан, М. Мыйдок эжикти ажыдыптарга чылыг агаар болгаш сигенниң чаагай чыды Моңгушту хөме ап келген. Саанчы боос инектер турар черже углапкаш, мал чемгерер саваларда сиген чытканын көрүп кааш, инектериниң дүнну багай эрттиргенин эскерип каан. Дүне инектерге багай шынарлыг сигенни берген болган. Эң-не кыдыынга турган инек саанчыга часаан дег думчуун сунуп, эрбеннинг дылы-биле ооң холун чылгап турган.

Элээн каш минута эрткен соонда саанчының бергени сула саванын инектер сундугун чип эгелээн. Кажан саанчылар чыглып келгенде, инек саарының мурнуу чарыында Мыйдок —боос инектерни канчаар ажаап чемгереринин дугайында айтырыгга эки харыылааны дээш дүүнгү кичээлге башкы бистерни мактаан болгай, а дүне инектерге чемни чаңгыс-аай берген—дир деп чугаалаан.

Аңаа буруулуг болган дүнеки таңныылче ажынып көрбүшаан — моон сонгаар ындыг чорук катаптавазын—деп ол бадыткап чугаалаан.

Моңгуш Мыйдок Чөөн-Хемчик районга «Коммунизмче орук» колхоз тургустунары билек аңаа киргеш, саанчылап эгелээн болгаш бо хүнге чедир районда колхозтарның дээре саанчыларының бирээзинге санадып, социалистиг чарыштың тиилекчизи болуп келген. Ол мал ажылынга мергежип өөренбишаан, малдың ажаалга хайгааралын экижитпишаан, бедик сүт саалдазын чедип ап турар.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң доктаалы Мыйдокту улам-на сорук киирген. Сүт саалдазын улгаттырарының аргазын ол дилеп, инектеринге бызаа эмзирбейн саарын чедип ап турар апарган. Ынчаар саарга инектериниң сүдү 3 катап көвүдээн.

Моңгуш бодунуң дуржулгазын саанчы эш-өөрүнге күзелдин-биле дамчыдып берип турар. Чамдык саанчылар бир дугаар бызаалаан инектерден шоолуг сүт албайн турган. Мыйдок өөрүнүң ажылын 3 хүн хайгаарап көргеш, ооң соонда оларга көргүзүп эгелээн. Инектериниң туралыы-биле чиир чемин хөйнү берип, база дүстуг сут ижиргип турган, инектерни хүнде 4 саар кылдыр саанчыларга өөреткениниң түңнелинде ол инектер мурнукузундан дыка хөй сүт бээр болган.

— Кажан инектерни саап-даа, чемгерип-даа турган үеңерде оларга эргелиг эзлдек болуңар—деп саанчы өөрүнге Мыйдок чагып турар.

СЭКП ТК-ның сентябрь Пленумунуң төөгүлүг шиитпирлери-биле танышканының соонда Мыйдок саанчы өөрүнүң мурнунга мынча деп чугаалаан:

— Ам херек бистен хамаржырдыр. Партия болгаш чазак мал ажылын шиитпирлиг көдүреринче бисти кыйгырып турар-дыр. Бистер ажыл херекти холга ап, күженишкинниг ажылдаалыңар.

Саанчы Мыйдок көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери—зоотехниктер, мал эмчилери-биле үргүлчүнүң харылзаазын тудуп, оларның лекция, беседаларын улуг күзел-биле дыңнап турар.

Колхозтуң мал фермаларында малдың оолдаашкыны дүлүктээн.

Бо чылын бодунуң хайгааралында инектериниң чаш бызааларын чаңгыс-даа чидириг чокка камгалап ап, оларның күштүг семис кылдыр доруктурарын, база инек бүрүзүнден 2000 литр сүттү саап алырын Моңгуш Мыйдок хүлээнип турар.

К. КОСТИН.

Харыысалгалыг редакторнуң оралакчызы М. Н. ЛЮНДУП.

БРУЦЕЛЛЁЗТУ БОЛДУРБАҢАР!

Бруцеллёз—халдавырлыг аарыг

Бруцеллёзтан хойлар, өшкүлер, хаваннар болгаш мыйыстыг бода мал аарыыр. Оон-биле чылгы мал, элчигеннер, тевелер, буйволдар, ыттар, моортайлар, черлик хемирикчилер болгаш куштар база аарып болур. Бруцеллёз-биле аараан малдардан, оларның сүдүнден болгаш өске-даа продуктулардан кижиге ол аарыг база халдап болур. Аарыг хойлар болгаш өшкүлер кижиге онза айыылдыг.

Бруцеллёзту «бруцеллдер» деп адаар микробтар тывылдырып турар. Бруцеллдер дыка туруштуг болгаш үр амыдырап чурттаарлар. Өдекке, хөрзүнге, аарыг малдарның хирленген үндүрүлгелеринге, ол ышкаш доозун довуракка олар ийи ай ажыг үеде чурттап шыдаарлар. Чаа сагган болгаш ажыг сүтке, аарыг малдың чиг сүдүнден белеткээн ак саржагга микробтар үр үениң дургузунда амыдырап артып калырлар.

Чиг хой сүдүнден чаа белеткээн брынза-быштак онза улуг айыылдыг болуп турар. Брынза-быштакка бруцеллдер 60 хонук дургузунда камгалатынар. Ынчангаш быштакты белеткеп кылганының соонда ийи айдан эрте эвес ону тудар болгаш ажыглалга киирер херек.

Дузаан эштке (солонинага) бруцеллдер дузаан соонда чүгле ийи ай болганда, ынчаарга аарыг малдан сойган алгы-кешке—дузаан соонда бир ай дургузунда, хой кештеринге—ийи ай дургузунда өлүп калырлар.

Малда бруцеллёзтуң демдектери

Шээр малга (өшкүлер, хойлар) ышкаш инектерге, хаваннарга болгаш өске-даа малдарга бруцеллёз-биле аарыыр чорук болган чок-ла чажыт хевирлиг эртип турар. Ындыг малдарның аарыы кижилерге болгаш кадык малдарга халдаар. Хойлардан азы өшкүлерден аарыг халдаан кижиге бруцеллёз аажок аар эртер.

Хойларның аарыырының кол чылдагааны—аборт (ара салыр чорук) болур. Ара салыр чорук болза, колдуунда боозаашкынның 3—4 айларында эртип турар. Аарыг хойлар болган чок-ла амыдыралчы аргазы куду хураганнарны төрүп турар. Колдуунда мурнунда ара салган хойларның иштинден төл чок апаар (кызыраар) чорук база көстү бээр. Чамдыкта бруцеллёз-биле аараан хойларны ара салыр чорук эгелегиже чедир каш хүннер бурунгаар коъданга илередип болур. Ара салыышкын эгелегиже чедир 2—3 хүн, чамдыкта 6—8 хүннер бурунгаар ындыг хойлар салгааргай, чамдыкта чыткылаар, чем чиир хөннүн чидирер, ынчалза-даа хөй суг ижер апаар. Оларның төрүүр оруктарындан суук каңгыр болгаш ханныг каңгыр үнер. Ындыг малдың температуразы бедиир, оон соонда хойлар ара салыр. Ара салган соонда малдың соңгузу саадаар чорук ховар эвес болгулаар.

Оон аңгыда хөй санныг хойларның үстери хуулар, олар ыжа бээр болгаш аарышкылыг апаар. Бруцеллёз-биле аараан хойларга эмиг халдавыры (мастит) болган чок-ла көстүп келгилээр.

Мал катап боозаанда ара салыр чорук хаая болгулаар.

Мыйыстыг бода малдан аарыг халдаан кижиге ол аарыг элээн чиик эртер. Ындыг болза-даа, мыйыстыг бода малды хойлар азы өшкүлер-биле кады азырап ажааганда бода мал олардан аарыыр болгаш ынчаарда кижилерге аажок айыылдыг.

Мыйыстыг бода малга бо аарыг болган чок-ла чажыт хевирлиг эртер. Аарыгның эң көскү демдектери—аборт, төлдүң ара салыры, чамдыкта—дегийт-ле өлүп калыр, амыдыралчы аргазы куду бызаа төрүүрү болур. Ара салыр чорук колдуунда боозаашкынның 5—7 айларында болгулап турар. Бруцеллёз халдаан инектерге бызаалаан соонда соңгу саадаашкыны болгулаар, ол ышкаш үре савазы хуулар, ол болза, багай чыттыг хирлиг-хүрең азы кызыл суук үүл-биле үдетинер.

Аарыгның өске демдектери—даштыкы половой органнар ыжар болгаш кызар, ол ышкаш эмиг хуулар чорук (мастит) базза бар. Бо демдектер колдуунда ара салыр чорукка чедир элээн каш хүннер бурунгаар көстүп кээр. Чамдыкта аарыг малдарның соңгу болгаш мурнуу мөчүлери хаваннаар.

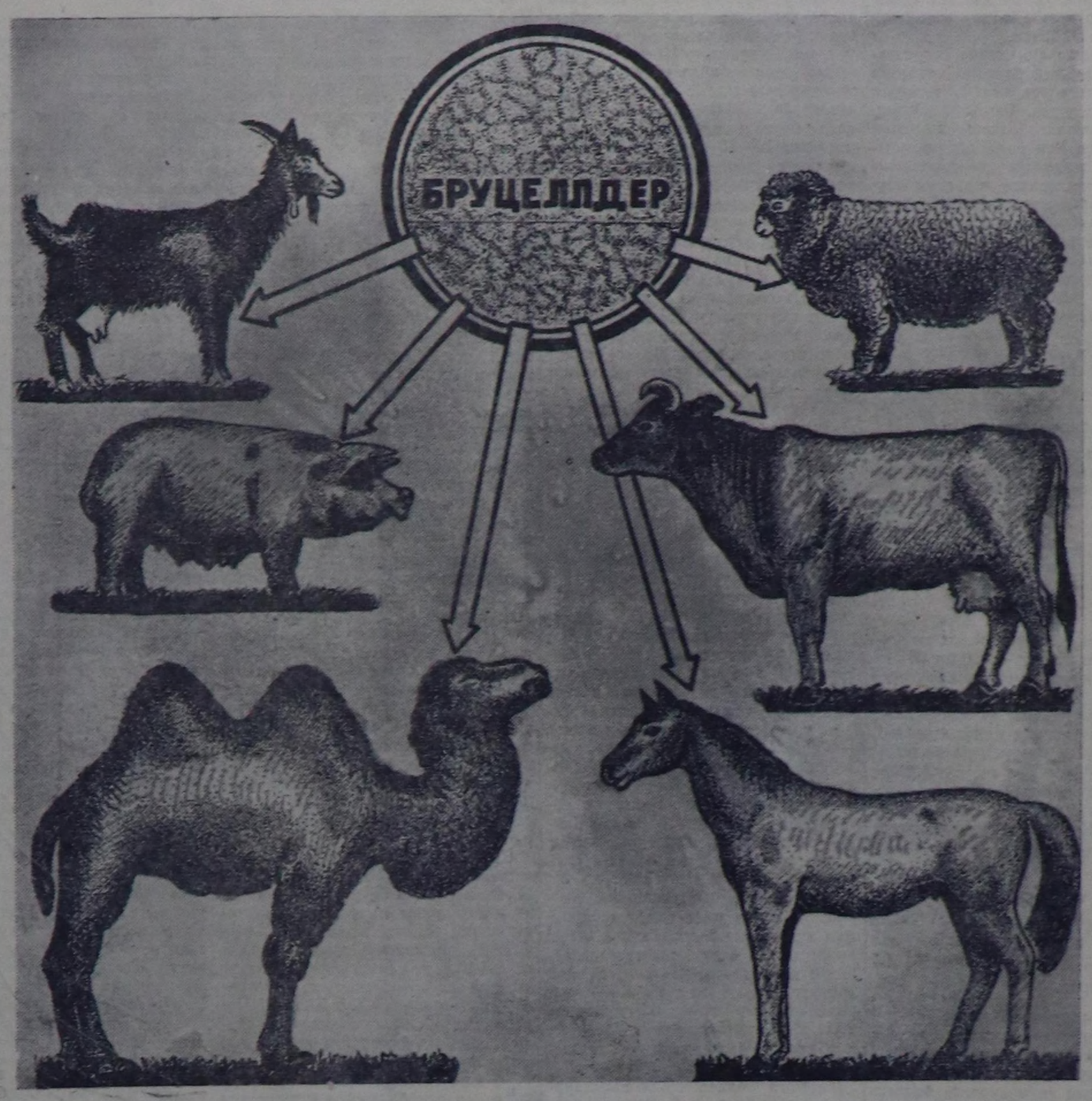

Үстүнде айыткан демдектерниң кайы-бирээзи көстүп келгенде сүме алыры-биле ветеринар эмчизинге азы фельдшерингге доп-дораан баар болгаш малды бруцеллёзтан аарый бербээн бе деп шинчилээрин негезе чогуур.

Малдарның ортузунга бруцеллёзтуң нептерээрин канчап болдурбазыл

Аарыг малдарны аңгы-аңгы ажаар херек. Аарыг болгаш кадык малдарны ниити одарга кадарып, ниити суггат черинден суггарып болбас.

Хынатынмаан малдарны кадык коъданче киирерин хоругдаар. Малды садып алгаш, «ветеринар шынзылгазын» ыяавыла негээр херек, ук малды халдавырлыг аарыглар чок пунктудан үндүрген, малды шинчилээрге эки түннелди берген деп чүвени ол шынзылгага айыткан турар ужурлуг. Ындыг шинчилелди малды саткыже чедир бир ай бурунгаар чоруткан турар ужурлуг.

Ара салырының азы электен төрүүр оруктарның демдектери көстүп келгенде малды аңгылаары эргежок чугула.

Ара салыышкын болган черни халдавыр чок кылып каар. Төлдү хааржакка дыгыш кылдыр суккаш, шинчилеп көөрү-биле лабораторияже чорудар. Соңгуну, малдың суук үндүрүлгелери-биле хирленген саваны болгаш өдекти ыттар уштуп албазын дээш айыыр-биле азы демир хүүрек-биле ап алгаш өртедир азы өлген мал хөөрүнге азы ийи метрден эвээш эвес ханы оңгарга хөмер болза чогуур.

Үреге болгаш суук үндүрүлгелер-биле хирленген херекселдерге чанагаш хол-биле дээп болбас. Ара салыышкын болган черни, ол ышкаш хааржакты, демир хүүректи, айыырны хлорнуң азы чаа өртеткен чугайның 20 хуулуг эзилдириин-биле экиди бүлгүртүр херек.

Бүгү малдарны бруцеллёзка удур шинчилеп көөр болгаш аарыгларын доп-дораан аңгылаар херек. Бруцеллёзтуг малды илереткениниң болгаш аңгылаанының соонда арткан малдарның одарын база суг ижер черин солуур херек.

Ажыл-агыйда бруцеллёз бүрүн, узуткатынгыже чедир мал ажаап турар кижилер хуунуң профилактиказының бүгү хемчеглерин шыңгыы сагыыр, ол ышкаш чиг сүттү ажыглавас ужурлуг.

Бруцеллёзтан аараан малдарны тускай бөлүктерге (коъданнарга) аңгылаар, ынчаарга оларның турган кажааларын дезинфекциялаар херек. Дезинфекцияга хлорлуг чугайның 20 хуу эзилдириин, лизолдуң азы креолинниң, чаа өртеткен чугайның 3—5 хуу эзилдириин ажыглаар. Аарыг малдарның турган туруштарын дезинфекцилээр эзилдириг-биле шыгыдар, бүгү оран-саваларны өдектен арыглаар болгаш оон соонда база катап дезинфекцилээр.

Өдекти биотермик талазы-биле халдавыр чок кылыры-биле бөлер болгаш чүгле ийи ай болганда хөрзүн чемижидилгезинге ажыглаар херек.

Бруцеллёз-биле аараан малдардан кадык төлдү ап болур.

Чаа төрүтүнген бызааларны профилакторияларже киирер, аңаа оларны 10 хонук дургузунда иелериниң сүдү-биле (аа-биле) эмискиктээр. Оон соонда ол бызааларны аңгылатынган бызаа кажааларынче шилчидер, аңаа оларны кадык инектерниң сүдү-биле азы бруцеллёзтуг инектерниң пастеризастатынган сүдү-биле эмискиктээр.

Бызаа кажааларынга тускай хандырылга персоналы, ол ышкаш тускай херекселдер турар ужурлуг. Бызаа кажаазынче кирер эжикке идик улдуннары дүрбүүрүнге хереклиг дезинфекцилетинер состав сиңирип каан чадыгны ыяавыла салыр херек.

Сүт үези доостуру-биле бызаалар 3—6 ай назылыг турда оларны бөлүк-бөлүү-биле чайын аңгы-аңгы одарларже, ынчаарга кыжын—бруцеллёзтуг фермалардан аңгылатынган тускай кажааларже шилчидер. Ол кажаалар чырык, кургаг, сөлгүүстээшкин черлиг болур ужурлуг. 5—6 ай назылында бызааларны бруцеллёзка удур шинчилээр: бир эвес аарыг бызаалар илеретинер болза, оларны кадык бызаалардан аңгылаар.

Бруцеллёз канчаар дамчыырыл

Аарыг малдар ара салыр үеде, кажан бруцеллёзтуң микробтары төл-биле, соңгу-биле болгаш половой оруктардан төктүүшкүннер-биле аажок хөй санныг үүнүп турда онза айыылдыг. Оон-биле кады малдың турар чери, дөжээ, чемнер артынчылары, суук үүлдер агар ховулдар, хөрзүн, суг, малдың бодунуң дүгү хирленир.

Аарыг болза, мал сүдү-биле, сиднн-биле база албаны-биле бруцеллдерни үндүрүп турар. Бруцеллдер аастың, думчуктуң, карактың чылбыргай кыртыштарын дамчыштыр ханылап кирип болур. Ол микробтар-биле хирленген аъш-чемни ажыглап турган аарып база болур. Аарыг малдарны ажаап турар үеде бруцеллёзтуң тывылдырыкчыларын карактың, думчуктуң азы эриннериң чылбыргай карттарынче чунмаан хол-биле белен дамчыдып болур.

Бруцеллдер болза, кештиң чарык черлеринде карак-биле көөрге көзүлбес ол чүвелерни дамчыштыр организмниң иштинче ханылап кирип болур. Ынчангаш кеште чүзүн баазын шыйбактар кижиниң организминче бруцеллдерниң ханылап киреринн улам чингедип турар.

Кеш дамчыштыр халдавыр болза, төрүүшкүн болгаш ара салыышкын үезинде малга дуза көргүзүп турар кижилерге колдуунда болуп турар. Санитарлыг чурумнарны сагываска бруцеллёзтуг малдар соп база оларның кежин союп, оларның эъдин сайгарып турар шөлчүгештерде ажылчыннар, бруцеллёзтуг хойларны, өшкүлерни болгаш инектерни ажаап турар колхозчулар, бруцеллёзтуг малдарның дүгүн кызыл чанагаш холдары-биле сорттап ылгап турар ажылчыннар аарып болур.

Халдавыр болза, чиг сүттү болгаш оон белеткээн өске-даа продуктуларны аъш-чемге ажыглаанының түннелинде база болуп эртер. Бо талазы-биле чиг сүттен белеткээн чаа хой сүдүнүң быштаа, ол ышкаш өшкүнүң чиг сүдү эң айыылдыг болуп турар.

Кижиниң бруцеллёз-биле аараанының демдектери

Аарыг халдаан үеден эгелээш аарыгыже чедир колдуунда 2—3 неделя, чамдыкта оон-даа хөй үе эртер.

Аарыг болза, аажок янзы-бүрү илеретинер, чамдыкта өске аарыглар-биле (малярия, грипп, ревматизм, ижин тифи, туберкулёз болгаш өске-даа) дөмейлешкек кылдыр сагындырар. Колдуунда аарыгның эгезинде кежээлерде аажок халыыдаашкын илеретинер, ынчаарга эртен эът изиишкини барык-ла өйүндээзинге чедир кудулап болур. Дүне аажок деридер апаар. Оон соңгаар колдуунда холдарның болгаш буттарның үстеринге чидиг аарыышкыннар эгелээр. Үстер ыжар болгаш аажок аарышкылыг апаар, ол болза, аарыг кижини үр үеде чыдар чорукка чедирер. Сөөктерниң, шынган эъттерниң болгаш үстерниң халдавыры аарыг кижини чамдыкта мырыңай хөделиишкин чокка чыдар кылдыр албадаар. Аарыг болза, 1—2-ден 3—4 айлар чедир үргүлчүлээр, ындыг болза-даа, дыка узун хуусааже узамдыгып болур.

Бруцеллёз эмнетинип болур аарыг. Ындыг болза-даа, ук аарыгдан бүрүн хосталыр төлээде, үр болгаш күжениишкиниг эмнедир апаар. Халдавырдан бодун камгалатынары белен.

Аарыг малдарны ажаарда кичээнгейлиг болуңар

Аарыг мал турар оран-савага аъш-чем чип база тапкылап болбас. Ижер суу ыяавыла хайындырган болуру эргежок чугула.

Бруцеллёзтуг малды ажаар үеде, ол ышкаш мал согар черлерге, дүк чуур черлерге, хойлар дүгү кыргыыр черлерге болгаш кижилер малдың чиг-эдинге дээптер хире өске-даа черлерге тускай хепти база тускай идикти кедери эргежок чугула. Ажыл доозулган соонда тускай хепти база тускай идикти уштур болгаш ажыл кылып турган оран савага артырып каар.

Ажылчын кижи аарыг мал чанынга тургаш кедип турган хеви-биле база идин-биле чуртталганың оран-савазынче кирип болбас. Хеп-биле микробтарны эккеп база ынчангаш өг-бүлезин халдавыржыдып болур.

Ажыл соонда холдарны дезинфекцилетинер эзилдириг-биле (3 хуулуг лизол, креолин азы марганцевокислый калийниң кошкак эзилдирии-биле) болгаш саваңныг суг-биле экиди чуур. Ажылчын - оран-сава бүрүзүнге дезинфекцилээр эзилдириглер, чунар демирлер, саваң болгаш аржыыл турар ужурлуг.

Аарыг малдарны ажаап турар кижилер болза, дыргактарын кыскалады кезер болгаш холдарында шыйбактар болгаш балыглар чок турарынче аажок хайгааараар ужурлуг.

Мал төрүп турар үеде болгаш төрээн соонда аарыглар үезинде аарыг малдарга

дузаламчыны резина хол хаптары кедип алгаш көргүссе чогуур. Ол ышкаш чаа төрүтүнген малдарны чүгле резина хол хаптары кеткилеп алгаш өскээр дажыглап болур. **Бруцеллёзтуг малдарны болгаш чаш төлдү чуртталганың оран-саваларынче киирерин шуут хоругдаар.**

Бруцеллёзтуң халдаар чоруун тускай тарыышкыннар камгалап турар. Аарыг өшкүлер азы хойлар-биле ажылдаң турар бүгү кижилерге ол тарылгаларны кылыр херек.

Аъш-чем продуктуларын халдавыр чок кылыры эргежок чугула: сүттү 30 минута дургузунда 70 градус чедир изидер (пастеризастаар) азы ону хайындырар болза чогуур; сүт продуктуларын чүгле халдавыр чок кылган сүттен белеткээр херек. Эъттн эки хайындырар херек. Бо хемчеглерниң дузазы-биле бруцеллдерни өлүрүп азы продуктуларны халдавыр чок кылып болур.

Бистиң чуртта, социалистиг көдээ ажылагыйның байдалдарында бруцеллёз-биле демисел талазы-биле калбак хемчеглер чорударынга таарышкан бүгү аргалар бар.

Чоннуң, бирги эзелчегде колхозтарның болгаш совхозтарның, мал ажылының ажылдакчыларының идепкейлиг киржилгези база деткимчези турда ветеринар болгаш медицина ажылдакчыларының кады ажылы бруцеллёзту бүрүн узуткаарын хандырар.

Тыва областың санитар-чырыдыышкын бажыңы.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: Кызыл, Щетинкин көдүмчүзү, бажың 7. ТЕЛЕФОННАРЫ: Харыысалгалыг редакторнуң 3—62, харыысалгалыг редакторнуң орлакчысының, партийжи амыдырал, культура болгаш амыдырал киллистериниң—3—88. харыысалгалыг секретарының 3—68, пропаганда болгаш агитация, көдээ ажыл- агый, үлетпүр болгаш транспорт, чагаа киллистериниң 4—98, иштики информация, бухгалтерияның—3—65.

ТС—01752. Культура эргеделиниң типографиязы